

On ne se jouera pas du divorce!

Echtscheiding in de negentiende eeuw
in het licht van de echtscheidingspraktijk
te Brugge, 1865-1914¹

CARINE MEULDERS

Licentiate in de sociologie | KU Leuven

KOEN MATTHIJS

Hoogleraar in de sociologie | KU Leuven

In 'Le diable Boiteux' (1707) vertelt Alain-René Lesage over Asmodee, de kreupele duivel, wiens voornaamste bezigheid erin bestaat het huwelijk belachelijk te maken en de familiale vrede te verstoren: gierige oude sokken zet hij ertoe aan hun ja-woord te geven aan frivole jonge meisjes en rijke gehuwde heren doet hij verstrikt raken in de netten van arme dienstmeisjes. Asmodee noemt zichzelf de uitvinder van de dans, de carrousel, de muziek en de komedie; hij gaat er voorts prat op de luxe, en ontucht en het kansspel in de wereld te hebben gebracht. Het verhaal vangt aan wanneer Asmodee na een lange gevangenschap weer de vrijheid krijgt met hulp van een onschuldige en naïeve jongeman, Dom Cleofas genaamd. In ruil voor de geboden hulp neemt de kreupele duivel hem mee op een bijzondere, nachtelijke tocht over de daken van de stad Madrid. Bijzonder, want waar echtelijke of familiale onmin heerst doet Asmodee de daken van de huizen wijken om de jongeman te tonen wat zich feitelijk allemaal in de wereld afspeelt. Meer nog, hij vertrouwt hem zijn inzichten in het leven der mensen toe, wijst op hun gebreken en ondeugden, en onthult, niet zonder enig leedvermaak, zowel de motieven voor hun daden als hun meest geheime gedachten.

¹ Dit artikel kwam tot stand in het kader van het FKFO-project 2.0071.94 'Historische gezinsdemografie en -sociologie' onder leiding van Prof. K. Matthijs. Met dank aan Jan Van Bavel, Karel Velle en Rudi Laermans voor de stimulerende interesse en kritische leesarbeid.

1. GERECHTELIJKE ARCHIEVEN

Op zijn nachtelijke tocht met Asmodee verheffen zich de daken en Dom Cleofas kijkt ongestoord naar wat zich achter de gesloten vensters en deuren afspeelt. Hij wordt zo de getuige van soms banale soms onthutsende, maar steeds intieme feiten. Wat hij ziet is echter steeds slechts een miniem fragment uit de levens van een aantal stadsbewoners. Zulke *"morceaux de vie"* vindt een historicus volgens Arlette Farge ook terug in de gerechtelijke archieven, *"resserrés entre le peu de mots qui les définissent et la violence qui, d'un seul coup, les fait exister pour nous, ils remplissent registres et documents de leur présence"* (Farge, 1989: 36). Gerechtelijke documenten bewaren kleine fragmenten van levens, sporen van de alledaagse bezigheden van mannen en vrouwen uit alle lagen van de bevolking, gevat in meer of minder woorden en zinnen die eens in een rechtzaal uitgesproken en meteen door de griffier geregistreerd werden (vgl. inter alia Lotin e.a, 1975: 28-30; Tyler May, 1980: 10-11 en Stone, 1995: 8-10). Of de vermelde feiten en gegeven verklaringen al dan niet 'waar' zijn doet voor de onderzoeker niet altijd ter zake. Belangrijk is hoe dan ook dat elke gerapporteerde getuigenis, elk neergelegd verzoek of afgelegde verklaring die het gerechtelijk archief bevat als talige gebeurtenis een historisch evenement vormt. *"Dans ces discours tronqués, tenus malgré la peur, la honte ou le mensonge, il y a événement parce que, même en bribes, ce langage charrie des essais de cohérence voulus par celle ou celui qui a proféré ces réponses, tentatives qui créent l'événement"* (Farge, 1989: 98-99). In de genoteerde woorden weerklinken de tijd waaruit ze stammen en de taalspelen van de diverse sociale groepen waarmee ze verbonden zijn, maar tegelijk kan hun singulariteit daartoe niet herleid worden. Alledaagse gedragspatronen en omgangsvormen, al dan niet ingeloste verwachtingen, beelden van geluk en mislukking, collectief gedeelde voorstellingen van wat als aanvaardbaar of daarentegen ondraaglijk doorgaat tekenen zich erin af maar worden vaak wat later, in een ander document, weer weersproken en onduidelijk. Tegelijk is het historische evenement hier aanwezig in de singulariteit van de gesproken woorden, in de wil tot overtuigen en geloofwaardig overkomen. Want de afgelegde verklaringen of getuigenissen vullen geen neutrale ruimte maar interveniëren in de discursieve ruimte van de rechtzaal die onlosmakelijk verbonden is met de wet of de officiële norm, en dus met specifieke machtspraktijken. Een ruimte waar de 'juiste' woorden ertoe doen want de uiteindelijke uitkomst van het juridische handelen, het vonnis, is dwingend. Het komt er voor de onderzoeker dan ook op aan na te gaan hoe enerzijds individuele handelwijzen en collectieve gedragsmodellen in elkaar grijpen, en hoe anderzijds een particulier verhaal van handelingen en feiten in sociaal aanvaardbaar geachte scenario's wordt gegoten en tevens aan de juridische context wordt aangepast.

In het spoor van Arlette Farges werk over en op basis van gerechtelijke archieven zullen in de volgende paragrafen een aantal vragen gesteld worden over de aard van de relatie tussen (ge)recht en gezin bij echtscheiding. Een coherente serie documenten uit het archief van de rechtbank van eerste aanleg te Brugge (1865-1914)² vormt hierbij de voornaamste bron van informatie. Meer precies gaat het om bescheiden die de genoemde rechtbank in deze periode naar aanleiding van verzoeken tot echtscheiding wegens bepaalde oorzaak produceerde: de verzoekschriften, de vonnissen op verzoek en de getuigenverslagen.³ Aanvullend worden echter ook de gepubliceerde rechtspraak en rechtsleer inzake echtscheiding geraadpleegd.⁴

Wat keer op keer opvalt in de bestudeerde documenten is de zeer ongemakkelijke verhouding tussen het (ge)recht en de betrokken partijen. Dubbelzinnigheid tekent de relaties tussen de actoren en is op diverse momenten in het concrete verloop van de procedure manifest aanwezig (vgl. inter alia Arnauld-Duc, 1992: 41-70 en Braun, 1992: 21-22). Ook is ze terug te vinden in de vaagheid van de wetgeving die nochtans nauwkeurig en wel afgelijnd oogt, evenals in de voorbereidende werken tot de Code Civil. Wellicht wortelt deze ambivalentie deels in het feit dat de echtscheidingsprocedure plaatsgrijpt op het kruispunt van de alledaagse leefwereld en het juridische systeem, in de harde confrontatie tussen de niet langer hanteerbare wanorde van het privéleven en de van wet en orde verzadigde openbaarheid van de rechtszaal.

² Het gaat hier om het in het Rijksarchief te Beveren bewaarde archiefbestand van de rechtbank van eerste aanleg te Brugge (burgerlijke rechtbank). De verzoekschriften vindt men terug in de reeks "Vonnissen op verzoekschrift in verband met echtscheiding om welbepaalde redenen", de getuigenverhoren in de reeks "Processen-Verbaal van ter zitting gehouden getuigenverhoren". Tussen- en eindvonnissen zijn ten slotte terug te vinden in de reeks "Zittingsbladen". Het bij het onderzoek geraadpleegde archiefbestand wordt op dit ogenblik nog geïnventariseerd. Daarom kunnen de definitieve nummers van de archiefbestanddelen nog niet meegedeeld worden en beperken we ons tot de vermelding van vindplaats en datum van het document.

³ De verdeling en evolutie van het aantal jaarlijks ingediende verzoekschriften te Brugge (1865-1914) is terug te vinden in bijlage, met name in tabel 1 en afbeelding 1. In de periode van 1865 tot 1914 werden te Brugge 392 echtscheidingsprocedures ingeleid. Zaken die in de loop van 1914 nog niet tot een eindvonnis aanleiding gaven (20), werden evenwel uit het onderzoek geweerd. Van de 372 resterende echtscheidingsprocedures leidden 267 (72%) tot een eindvonnis. Om het vereiste bewijs te leveren deden 177 (48%) eisers en 37 (10%) verweerders een beroep op het getuigenverhoor.

⁴ Bijzonder waardevol als bibliografisch instrument bij de historische studie van het recht is het werk van Velle K., *Recht en gerecht. Bibliografische inleiding tot het institutioneel onderzoek van de rechterlijke macht (1796-1994)*, Brussel 1994, twee delen. De algemene werken over burgerlijk recht en de werken betreffende het personen-, gezins- en familierecht zijn meer bepaald terug te vinden op p. 254-263 en p. 270-281.

Juridisch systeem en leefwereld gehoorzamen aan een verschillende logica, ze kennen elk een eigen normativiteit en zijn ingebed in andere discours. De systeem-logica van de juridische rationaliteit laat zich slechts node verzoenen met de sociale logica van het dagelijkse huwelijksleven dat ook altijd getekend wordt door de onberekenbare, 'irrationele' wegen van het verlangen. Het samentreffen van beide tijdens de echtscheidingsprocedure lijkt wel voor alle partijen een gebeuren tegen wil en dank. Maar het gaat dan ook om een omstreden recht waarop een beroep wordt gedaan, een recht dat slechts een geringe sociale aanvaarding kent "*à une époque où le mariage était la base de la Famille et où la Famille était encore élevée au rang de pépinière de l'Etat, dont elle était censée être à la fois le fondement et la reproduction*" (Beauthier, 1992: 58). Een recht dat de echtgenoten wellicht nooit hoopten te moeten opeisen en waar tegenover de rechter zich terughoudend en wantrouwend opstelt. Ambivalentie kenmerkt met andere woorden ook de houding van de magistraten en echtgenoten tegenover het fenomeen van de echtscheiding zelf.

2. ECHTSCHEIDING: EEN OMSTREDEN RECHT DAT SLECHTS WEINIGEN OPEISEN

Bij het aanbreken van de negentiende eeuw buigen de auteurs van de Code Civil zich over de vraag of, en zo ja binnen welke grenzen en op welke gronden, de ontbinding van het huwelijk bij wet moet toegestaan worden. Waarom eisen dat de echtelijke band gehandhaafd blijft wanneer alle resten van affectie en respect zijn verdrongen door gevoelens van haat, wanneer het leven van de vrouw wordt bedreigd door degene die haar bescherming moet bieden? De makers van de Code Civil beseffen dat zich in de echtelijke woonst soms ware drama's afspelen en erkennen dat een huwelijk mettertijd onleefbaar kan worden: "*... la légèreté des esprits, la perversité du coeur, la violence des passions, la corruption des mœurs ont trop souvent produit, dans l'intérieur des familles, des excès tels que l'on s'est vu forcé de permettre de fait la rupture d'unions qu'on regardait cependant comme indissolubles de droit; les monuments de la jurisprudence, qui sont aussi le dépôt des faiblesses humaines, n'attestent que trop cette triste vérité*", aldus Treilhard (Locré, 1836: 564). Na lange debatten waarin de voor- en tegenstanders van echtscheiding hun morele, religieuze, sociale en economische argumenten uitgebreid ten berde brengen, krijgt het huwelijk van de Code Civil het karakter van een gewoon burgerlijk contract dat enerzijds bij wederzijdse toestemming en anderzijds op grond van welbepaalde feiten op vraag van één der echtgenoten, juridisch kan verbroken worden (zie ook Rommens, 1893; Van Biervliet, 1904; Brissau, 1935; Théry en Biet, 1989; Niort, 1992). In het discours ter legitimering van de echtscheiding, dat geschraagd wordt door "*une vision des conjoints essentiellement pessimiste*" (Beauthier, 1992: 58), staan begrippen als 'schandaal', 'schande', 'eerverlies' en 'wanorde' cen-

traal. Wat de echtscheidingswetgeving voor alles rechtvaardigt is de noodzaak om een hardnekkige broedplaats van schandalen, een blijvend schandelijk en immoreel schouwspel te vermijden. Echtscheiding moet voorkomen dat een ontspoord huwelijk de gevestigde maatschappelijke orde en de goede zeden, de eer en het leven van de onschuldige echtgeno(o)t(e) in het gedrang zouden kunnen brengen. *“Le divorce en lui-même ne peut pas être un bien; c’est le remède d’un mal. Le divorce ne doit pas être signalé comme un mal, s’il peut être une remède quelquefois nécessaire”*, aldus Treilhard (Locré, 1836: 564).

Al in 1816 kent Frankrijk echter de afschaffing van de destijds vrij liberale napoleontische wetgeving inzake echtscheiding, terwijl het Nederlandse Burgerlijk Wetboek van 1838 de echtscheiding met wederzijdse toestemming doet verdwijnen en de echtscheiding wegens bepaalde oorzaak aan strengere voorwaarden onderwerpt. *“Een curiosum uit de Europese rechtsgeschiedenis”* zo noemt Ernst Holthöfer het feit dat precies in het negentiende-eeuwse België, met z’n streng gelovige rooms-katholieke bevolking, de oorspronkelijke echtscheidingswetgeving van de Code Civil wel van kracht blijft (Holthöfer, 1982: 1119). Feit is dat vanaf 1816 in Frankrijk de debatten over het opnieuw toestaan van de echtscheiding met de regelmaat van de klok hoog oplaaien. In België rijst veeleer de vraag welke vormen van scheiding te behouden, maar desondanks blijft de bestaande wetgeving de hele negentiende eeuw lang onaangeroerd. Dat kan misschien deels toegeschreven worden aan de vrees voor de liberale weerstand tegen een mogelijke afschaffing, maar wellicht verklaren vooral de weinig aanstootgevende, want zeer lage, echtscheidingscijfers⁵ waarom er sinds de onafhankelijkheid van België nooit meer parlementaire strijd is losgebarsten rond het fenomeen van de echtscheiding.

Maar wat heet ‘lage cijfers’? Cijfers die naar twintigste-eeuwse normen een vrijwel te verwaarlozen aandeel van de gehuwde bevolking representeren, werden soms totaal anders gewaardeerd door tijdgenoten. Tijdens de discussies in de Franse Senaat die in 1884 opnieuw tot legalisering van de echtscheiding zouden leiden, ontvouwt een tegen echtscheiding gekante senator volgende argumentatie (Journal officiel, Sénat, 1er trimestre, 27 mei 1884, p. 965-977, geciteerd en van commentaar voorzien in: Phillips, 1988: 426-427; vgl. Copley, 1992: 108-134). Van alle naties zijn het volgens hem vooral de Belgen die zich tegen echtscheiding hadden moeten verzetten omdat ze een katholiek volk zijn ‘met stevig gegronde zeden en een kalm en ernstig karakter dat hen lijkt te beschermen tegen emotionele impulsen’. Maar zelfs in België, zo ziet hij zich genoodzaakt vast te stellen, is het aantal echtscheidingen

⁵. Zie tabel 2 in bijlage.

alarmerend gestegen, van vier in 1830 tot 151 in 1879: een overtuigend bewijs dat de legalisering van echtscheiding hoe dan ook families uit elkaar rijt die anders verenigd blijven door de allesomvattende draagkracht en tolerantie van de gehuwden. De instelling van het huwelijk, zo argumenteren de tegenstanders van echtscheiding, vindt zijn bestaansreden precies in het feit dat allerhande moeilijkheden het pad der gehuwden kunnen kruisen. De vaste structuur van rechten en plichten waaraan ze zichzelf eens vrijwillig onderworpen, dient hen vooral in moeilijke tijden als houvast en als wegwijzer voor hun handelen.

Tijdens dezelfde debatten in de Franse Senaat hameren de voorstanders er echter op dat de legalisering van echtscheiding niet noodzakelijk tot een toename van het aantal mislukte huwelijken hoeft te leiden. En ook zij goochelen met cijfers ter staving van hun argumenten. Werden in Frankrijk in 1881 niet 117 scheidingen van tafel en bed per duizend gesloten huwelijken geregistreerd, terwijl in België per duizend gesloten huwelijken slechts 81 echtscheidingen en scheidingen van tafel en bed voorkwamen? Niet echtscheiding vormt volgens hen een gevaar voor de samenleving maar wel de meer dan 5 700 mannen en vrouwen die in 1881 in Frankrijk de scheiding van tafel en bed verkregen. Zij zijn de potentiële verstoorders van de morele en sociale orde want ze zijn immers bevrijd van een aantal echtelijke verplichtingen, waaronder het samenwonen. Daar ze echter nog steeds in de onmogelijkheid tot hertrouwen verkeren, kunnen ze vaak niet anders dan illegitieme, buitenechtelijke relaties aangaan. Een nieuwe echtscheidingswetgeving moet toelaten dit sluimerende gevaar voor de sociale orde te ontmantelen. De essentialistische visie op het passionele volkskarakter van de Fransen en het daarmee verbonden lage gehalte aan moraliteit is weinig plausibel, maar feit is dat de zwartkijkers na 1884 hun voorspellingen zien uitkomen: de echtscheidingscijfers schieten onmiddellijk na de legalisering op spectaculaire wijze de hoogte in terwijl het aantal scheidingen van tafel en bed slechts langzaam daalt en zich stabiliseert. De verhoudingsgewijze zeer lage Belgische cijfers laten ze meteen ver achter zich (Ronsin, 1992: 316).

3. EEN PROCEDURE DIE ZICHZELF WIL OVERBODIG MAKEN

In 1849 verschijnt in België Ledegancks 'Burgerlijk Wetboek', de eerste officiële vertaling in het Nederlands van de Code Civil en tevens een interessant document want Ledeganck beperkt zijn inspanningen niet tot de vertaalarbeid. Integendeel, elk artikel wordt door hem 'beknoptelyk uitgelegd'. Of beter, bijna elk artikel, want waar het gaat over de echtscheiding onthoudt hij zich van commentaar. Op grond van het argument dat de echtscheidingswetgeving

zich grotendeels beperkt tot het vastleggen van een procedure die slechts zelden wordt ingezet, ontlast Ledeganck zich van de ondankbare opdracht om de omstreden echtscheidingswetgeving van uitleg te voorzien. Hij maakt meteen ook duidelijk welke volgens hem de status is van art. 229 tot 305: ze zijn voor zijn tijdgenoten van weinig belang. *“De echtscheiding is de ontbinding des huwelyks door den beampten van den burgerlyken stand, krachtens vonnis van den bevoegden regter, uitgesproken om eene der oorzaken welke de wet daertoe voldoende oordeelt. Voor de fransche wetgeving was de echtscheiding hier te lande onbekend, en tegenwoordig is zy in Frankryk weder afgeschafft. Een onderzoek der redenen welke aenleiding hebben gegeven om deze instelling uit de romeinsche wetgeving optedelven, ware alhier voor regtsgeleerden overbodig en voor anderen van minder belang. De bepalingen der volgende artikelen zijn meestal tot de vormen van regtspleging betrekkelijk, en daerby van eene zoo zeldzame toepassing, dat alle aenmerkingen op dezelve alhier schynen te kunnen worden onderdrukt”* (Ledeganck, 1849: 57).

Nochtans is het opmerkelijk dat de echtscheidingsprocedure niet het verloop volgt van de gewone rechtspleging, zoals vastgelegd door het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering. Welke overwegingen brachten de auteurs van de Code Civil er toe om zich in zo sterke mate toe te leggen op de procedurele aspecten van de echtscheiding? Waarom verschilt de echtscheidingsprocedure van de gewone rechtspleging? Het antwoord op deze vragen moet gezocht worden in de dubbelzinnige houding van de wetgever tegenover de echtscheiding zelf: de wetgever erkent de noodzaak van de echtscheiding maar vreest tegelijk het rechtsmisbruik en de mogelijke ontwaarding van het huwelijk. Het is in deze ambivalentie dat de grote nadruk op het verloop van de procedure wortelt; tevens tekent ze het concrete verloop van de echtscheidingsprocedure zelf. Want eigenlijk gaat het om een procedure die zichzelf overbodig wil maken, die de echtgenoten liefst van al wil doen afzien van hun vraag tot echtscheiding: door de vele ingebouwde hindernissen beoogt ze bij voorbaat te ontmoedigen. Bovenal wenst de wetgever te verhinderen dat de echtscheidingsprocedure onterecht of lichtzinnig wordt ingezet en afgehandeld. Het in de Code Civil vastgelegde verloop van de procedure – met haar lange duur en vele middelen tot verzoening – moet dit garanderen. Zelfs in het kader van de echtscheidingswetgeving verschijnt het recht in eerste instantie als een strategie ter bescherming en beveiliging van de hooggewaardeerde instelling van het Huwelijk.⁶ *“La marche de*

⁶ Het begrip ‘strategie’ is ontleend aan Michel de Certeau. *“J’appelle ‘stratégie’ le calcul des rapports de force qui deviennent possibles à partir du moment où un sujet de vouloir et de pouvoir (un propriétaire, une entreprise, une cité, une institution scientifique) est isolable d’un*

l'instruction d'une demande en divorce ne doit pas être confondue avec la marche de l'instruction d'une affaire ordinaire. En général, l'accès des tribunaux ne peut être trop facile, ni la procédure trop rapide: il n'en est pas de même en matière de divorce; une sage lenteur doit donner aux passions le temps de se refroidir. Le divorce n'est tolérable que lorsqu'il est forcé, et la société gémit de l'admettre lors même qu'il est nécessaire: chaque pas dans l'instruction doit être un grand objet de méditation pour le demandeur, et pour le juge, un nouveau moyen de pénétrer les motifs secrets, les véritables motifs d'une demande de cette nature, de s'assurer du moins que ces motifs sont réels et légitimes. Toutes les dispositions du projet relative aux formes ont été rédigées en conséquence" (Exposé des motifs, Séance du corps législatif du 30 ventôse an XI (21 maart 1803) aangehaald in Lochré, 1836: 570).

De Code Civil legt het algemene verloop van de echtscheidingsprocedure vast, zij het op een verre van sluitende wijze. Aanvullend gelden de bepalingen in het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering. Het is onmogelijk hier recht te doen aan de juridische complexiteit van de procedure (zie onder meer Piérard, 1927; Gérard, 1917; Willequet, 1856; Carlier, 1923; Lefèbvre, 1880 en Pasquier, 1931). De hiernavolgende summier schets van het procedurele verloop en de wettelijke gronden inzake echtscheiding wegens bepaalde oorzaak wil dan ook vooral licht werpen op hun specifieke eigenheid en op de ambivalentie die hen kenmerkt. Art. 229 tot 232 B.W. leggen de wettelijke gronden tot echtscheiding wegens bepaalde oorzaak vast. Man en vrouw kunnen beiden de echtscheiding eisen op grond van *"buitensporigheden, mishandelingen of grove beledigingen van den eenen jegens den anderen"* (art. 231) en op grond van *"de veroordeeling van eenen der echtgenooten tot eene onteerende straf"* (art. 232). Ook overspel is een wettelijke grond tot echtscheiding want man en vrouw zijn elkaar immers wederzijdse trouw verschuldigd. Toch heeft de wetgever inzake overspel een ongelijkheid tussen beide partners ingevoerd: voor de man geldt dat overspel zonder meer als wettelijke grond tot echtscheiding dient (art. 229), terwijl de vrouw slechts uit de echt kan scheiden op grond van overspel wanneer haar man *"zyn byzit ten hunnen gemeenen huize gehouden heeft"* (art. 231). Aan de basis van deze ongelijke behandeling ligt de angst voor de gevolgen van het vrouwelijk overspel, de vrees voor de *"confusionem partus"* of de verwarring der families. Wie moet immers als de rechtmatige vader gelden en wat met het erfrecht wanneer de overspelige vrouw een kind baart? Dat het overspelig gedrag van de man ook een ver-

'environnement'. Elle postule un lieu susceptible d'être circonscrit comme un propre et donc de servir de base à une gestion de ses relations avec une extériorité distincte (des concurrents, des adversaires, une clientèle, des cibles ou 'objets' de recherche. La rationalité politique, économique ou scientifique s'est construit sur ce modèle stratégique", aldus de Certeau (1980: 20-21).

warring der families kan teweegbrengen is blijkbaar van minder belang want hij verschijnt uitsluitend als 'complice', als medeplichtige aan het 'gewone' overspel dat buiten de echtelijke woonst plaatsgrijpt. Schuldig is bovenal de gehuwde vrouw die overspel pleegt. Maar zelfs al beperkt de gehuwde man zijn buitenechtelijke avances tot ongehuwde vrouwen, dan is "*un enfant naturel ... pas un meilleur cadeau à faire à une jeune fille qu'un enfant adultérin à un ménage*", zo merkt Alex Pasquier op naar aanleiding van art. 231 (Pasquier, s.d.: 15). Het overzicht van de wettelijke gronden tot echtscheiding wegens bepaalde oorzaak maakt meteen duidelijk dat het hier gaat om de 'divorce sanction'. De procedure is erop gericht na te gaan wie van beide echtgenoten verzuimd heeft de echtelijke plichten na te leven. Slechts wanneer de rechter de schuld en het tekortschieten van minstens één van beide echtgenoten bewezen acht, zal hij de echtscheiding toestaan.

Grosso modo kunnen binnen de echtscheidingsprocedure wegens bepaalde oorzaak twee grote delen onderscheiden worden, met name de preliminaire of voorbereidende fase en de contentieuze fase. De voorbereidende fase start bij de inleiding van de procedure middels de neerlegging van het verzoekschrift bij de voorzitter van de rechtbank van eerste aanleg van het gerechtelijk arrondissement waar de echtgenoten hun wettelijke woonplaats hebben. Bij deze gelegenheid verschijnt de echtgenoot die uit de echt wenst te scheiden voor de eerste maal persoonlijk voor de voorzitter van de rechtbank. Een tweede verschijning voor de voorzitter grijpt plaats tijdens de verzoeningszitting, waarvoor ook de verwerende echtgenoot een 'uitnodiging' - een afschrift van het bevelschrift - toegezonden krijgt. Indien de eisende partij ondanks de inspanningen van de voorzitter niet afziet van zijn vraag tot echtscheiding volgt binnen de drie dagen een derde zitting in de raadkamer waarbij de aanwezigheid van de echtgenoten niet vereist is. Tijdens deze zitting verleent de rechtbank, op grond van het rapport van de voorzitter en de conclusies van het openbaar ministerie, de initiërende partij het verlof om de verwerende echtgenoot voor de rechtbank te dagvaarden. De opschortings termijn van het verlof tot dagvaarden bedraagt ten hoogste twintig dagen.

Kenmerkend voor de zittingen tijdens de preliminaire fase is dat ze plaatsgrijpen achter gesloten deuren, in de beslotenheid van het kabinet van de voorzitter. Het gebeuren heeft geen publiek karakter want de echtgenoten verschijnen er alleen in tegenwoordigheid van de magistraat, die zich er vooral op toelegt om de gemoederen te sussen, zo mogelijk een toenadering of verzoening tussen de echtgenoten tot stand te brengen, te verhinderen dat de familiale wanorde in de openbare terechtzitting publiek zal geaffirmeerd worden. Tijdens deze fase van de procedure die de openlijke juridische strijd voorafgaat, kan 'alles' nog gered worden: het huwelijk, het behoud van de morele en sociale orde, maar ook de orde van de rechtszaal. Wanneer de

Belgische wetgever in 1905 de duur van de voorbereidende fase aanzienlijk verlengt, heet het dat deze niet traag genoeg kan verlopen: de echtgenoten moeten meer tijd krijgen om zich te bezinnen opdat de kans op verzoening zou vergroten.⁷ Geheel in de geest van Treilhards pleidooi voor de 'sage lenteur' van de procedure, zou voortaan een twee tot zes maanden durende opschortingstermijn het verlof tot dagvaarden voorafgaan: enerzijds (verplicht gestelde) extra bedenktijd voor de nog twijfelende echtgenoten, anderzijds zonder meer een verzwaring van de procedure als reactie op het toenemend aantal echtscheidingen.

Zoals de voorbereidende fase in het teken staat van verzoening en verhulling, zo valt de nadruk tijdens de contentieuze fase steeds meer op verdeeldheid en onthulling. Tijdens de inleidende zitting die weliswaar in de raadzaal achter gesloten deuren plaatsvindt, verschijnen voor het eerst de pleitbezorgers en advocaten ten tonele. De eisende partij krijgt de gelegenheid om zelf of bij monde van zijn raadsheer aan de verweerder bekend te maken welke feiten ten grond liggen aan de vraag tot echtscheiding, legt de nodige stukken voor en benoemt de getuigen die hij al dan niet wil doen verhoren. Het is dan aan de verweerder om zijn standpunten met betrekking tot al deze feiten te verduidelijken en om zijn getuigen aan te duiden, waarna de eisende partij ten slotte nogmaals de kans krijgt om te reageren. Beide partijen leggen met andere woorden hun conclusies neer.

Pas tijdens de openbare zittingen begint echter het juridische conflict meestal hoog op te laaien en verbrijzelen de wederzijdse vijandigheden uit wraak en eigenbelang definitief elke resterende hoop op toenadering. "*Une fois qu'on a tiré l'épée, tout est fini. Quand les avoués, les avocats, les témoins entrent en jeu, que les incidents surgissent, c'est le feu qui brûle, c'est l'incendie*", aldus M. Picard tijdens een zitting van de Belgische Senaat naar aanleiding van het zonet vermelde wetsvoorstel tot wijziging van de echtscheidingsprocedure (Zitting van de Senaat 16 november 1904 – geciteerd in Piérard, 1927(II): 600). Of de rechtszaal tijdens de openbare zittingen al dan niet transformeert in het zo gevreesde schouwtoneel van "*les débats scandaleux auxquels la passion de la vengeance entraîne trop souvent les époux*" hangt echter in grote mate samen met de opstelling van de verweerder en met de bewijsklarheid van de eiser (Piérard, 1927(I): 151).

⁷ Het gaat om de wet van 11 februari 1905 (B.S. 23 februari) tot wijziging van de procedure inzake echtscheiding, art. 240 B.W. (Voor een uitgebreid commentaar zie Piérard, 1927: 585-611; Kinon, 1908 en Soudan 1906: 198-204).

Tijdens de eerste openbare zitting spreekt de rechter zich om te beginnen uit over de niet-ontvankelijkverklaringen. De eis wordt verworpen wanneer blijkt, zo nodig bij getuigenverhoor, dat de echtgenoten zich verzoend hebben na het plaatsgrijpen van de in het verzoekschrift vermelde feiten. Daarbij mag geen enkele twijfel blijven bestaan *“sur l'intention sérieuse de l'époux offensé d'oublier le passé, et de pardonner à son conjoint les torts qu'il a eus envers lui”*⁸, zoniet zal de rechtbank uitgaan van de afwezigheid van een verzoening en besluiten tot de aanvaarding van de eis. Eens de eis is aanvaard doen zich twee mogelijkheden voor. Acht de rechtbank de aangehaalde feiten voldoende uitgewezen dan volgt meteen de uitspraak ten gronde. De eisende echtgenoot krijgt 'de plano' de toelating tot echtscheiding of de eis wordt meteen ongegrond verklaard, bijvoorbeeld omdat de in het verzoek aangehaalde feiten niet pertinent of al te vaag zijn als basis voor verder bewijs.

Oordeelt de rechtbank dat de zaak nog niet kan berecht worden, dan zal ze het bevel geven tot het bewijs en/of het tegenbewijs van welbepaalde, in het verzoekschrift vermelde feiten. Doorgaans zullen de echtgenoten die in deze fase van de procedure nog niet voldoende stukken ter staving van hun vraag kunnen voorleggen toelating tot het getuigenverhoor krijgen. Daarbij bezitten beide echtgenoten het recht getuigen van de tegenpartij te wraken. Anders dan bij het gewone getuigenverhoor zijn familieleden en dienstboden echter niet wraakbaar uit hoofde van hun bloedverwantschap of betrokkenheid. Om door te dringen in *“les motifs secrets, les véritables motifs”* (Treillard) vertoont de rechtbank ogenschijnlijk niet langer enige terughoudendheid tegenover de onthulling van het schandaal. De getuigen moeten spreken, ook diegenen die in de intieme sfeer hebben gezien en gehoord wat niet voor de ogen of oren van derden bestemd was.

De 'wil tot weten' en de drang tot onthulling, die gevoed worden door wantrouwen jegens de echtgenoten, door angst voor rechtsmisbruik en respect voor de instelling van het huwelijk, domineren deze fase van de procedure. En toch blijft de indiscrete 'wil tot weten' en hardnekkige onthullingsdrang gepaard gaan met een zekere schroom en kiesheid. Het getuigenverhoor grijpt immers plaats achter gesloten deuren en alleen welbepaalde, door de rechtbank geselecteerde feiten, vormen het voorwerp van het verhoor. Het bewijs middels getuigenverhoor doet niet alleen het initiële verlangen naar verhulling maar ook de resterende hoop op verzoening steeds meer wijken. Tevens manifesteert zich hier ten sterkste de onverenigbaarheid van belangen en de verdeeldheid der betrokken partijen, met name van magistraten, eiser,

⁸. RBN, EA BRUG B, VON 11 januari 1892.

verweerder en hun respectievelijke getuigen. Dat de drang tot onthulling en de manifeste verdeeldheid deze fase van de procedure beheersen, wordt nog onderstreept door de wijziging van art. 253 B.W. bij wet van 11 februari 1905. Deze wet verruimt niet alleen de mogelijkheden tot verzoening maar verbreedt ook in aanzienlijke mate de manoeuvreerruimte van de rechter tijdens het getuigenverhoor. Voordien kregen eiser, verweerder en magistraten allen de gelegenheid om getuigen te interpellieren en hun bedenkingen te uiten. De nieuwe wet verleent de rechtbank daarenboven het recht om bij het verhoor de getuigen van eiser en/of verweerder tegen elkaar uit te spelen door ze met elkaar te confronteren.

Eens de verhoren gesloten, volgt de publieke pleitzitting waar alle partijen op grond van de getuigenverslagen en andere stukken hun conclusies naar voren brengen en het debat wordt gesloten. Nadat het advies van het Openbaar Ministerie is gehoord gaat de rechtbank ten slotte – al dan niet na beraadslaging – over tot het vellen van het eindvonnis, de definitieve uitspraak. Staat de rechtbank de echtscheiding toe, dan is het aan de echtgenoot die haar verkregen heeft om het huwelijk daadwerkelijk te laten ontbinden door een ambtenaar van de burgerlijke stand. Eerst moet echter een termijn van drie maanden verstreken zijn waarin een beroep kan worden aangetekend tegen het eindvonnis. Bij het uitblijven van verzet heeft de eiser dan twee maanden lang de tijd om de echtscheiding te laten voltrekken. Gebeurt dit om één of andere reden niet, dan vervalt de eis. Ook voor wie na een lange juridische strijd de toestemming tot echtscheiding heeft gekregen blijven alle wegen open, zelfs die naar de onwaarschijnlijke verzoening. Dat deze onwaarschijnlijke mogelijkheid evenwel een reële mogelijkheid is mag blijken uit volgend verzoekschrift:

“A la suite de ces faits une instance en divorce fut intentée par l'exposante et par son jugement en date du vingt-quatre Juin 1879, le Tribunal Civil de Bruges déclara dissous le mariage contracté entre l'exposante et le nommé D.;

Que l'exposante cédant aux exhortations de son mari et de quelques amis de son mari ne se présentait pas devant l'Officier de l'Etat Civil de Couckelaere ainsi que le jugement l'y autorisait et elle reprit la vie commune. Mais que bientôt D. reprit sa vie désordonnée ...”⁹

⁹. RBn, EA BRUG B, VERH 17 oktober 1892.

4. PRIMAAT VAN DE VERZOENING?

Tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw speelt zich in de meeste West-Europese landen een politieke strijd om legalisering of liberalisering van de echtscheidingswetgeving af. Het voorwerp van deze strijd is op dat moment in België een voldongen feit of beter, een verworven recht, ook al blijft het een delicate materie. Dat het in deze periode nooit tot georganiseerd verzet of politieke campagnes tegen echtscheiding kwam, laat staan tot afschaffing, hangt paradoxaal genoeg wellicht samen met de – zeer vaak, maar niet noodzakelijk, gelovig gekleurde – ‘mentaliteit’ van de bevolking. Binnen deze collectief gedeelde betekenskaders verschijnt echtscheiding voor de enen op confessionele gronden als een onmogelijke mogelijkheid, voor de anderen als de laatste, de minst verkiesbare, zij het soms onvermijdelijke uitweg uit een ondraaglijke huwelijkssituatie.¹⁰

Dat de mentale weerstand tegen echtscheiding tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw en tot aan de Eerste Wereldoorlog groot is, blijkt ook uit de echtscheidingspraktijk in Brugge tussen 1865 en 1914. Zelfs diegenen die, meestal na lang aarzelen, toch “*bij den juge gaen*”¹¹ – “*l'exécution d'un projet caressé depuis de longs mois*”¹² – verraden in de praktijk een ambivalente houding tegenover de genomen beslissing en de ingezette procedure. Een korte analyse van het verloop van de procedurecarrières toont aan dat 103 (28%) van de 372 ingezette echtscheidingsprocedures nooit tot een eindvonnis aanleiding geven.¹³ Het gaat om zaken die hetzij stilzwijgend, hetzij uit-

¹⁰. We gaan hier niet verder in op de vraag welke factoren een meer structurele verklaring bieden voor de hoge vlucht van de echtscheidingscijfers. Met betrekking tot Brugge wordt verwezen naar de studie van Wintein (1983). Een uitgebreid overzicht van onderzoeksresultaten ter zake is terug te vinden bij Van Poppel (1992: 456-469) en Phillips (1988: 582-612). Deze laatste wijst op de discrepantie tussen het vele onderzoek ter verklaring van het fenomeen van de echtscheiding en de weinige ‘zekerheden’ die dit opleverde: “*A multiplicity of factors, correlates and causes has been summoned up to explain divorces and their characteristics. Some factors, such as the employment of women and changes in the law are still popular. Others are new or have been given greater emphasis as a result of more recent research; among them are the characteristics of dissolved marriages; the life experience of divorcing couples; changed attitudes towards divorce; and the feedback effects of an increasing divorce rate. Ironically, however, despite the wealth of plausible explanations and causes that have been offered to us for consideration, we seem almost as poor in our understanding of divorce as earlier generations were*” (Phillips, 1988: 583).

¹¹. RBn, EA BRUG B, VERH 8 juli 1872 (negende getuige van de verweerder).

¹². RBn, EA BRUG B, VERZ 19 februari 1894.

¹³. Dit percentage mag zonder meer zeer hoog genoemd worden. Ter vergelijking: in de periode van 1910 tot 1914 werd in België jaarlijks gemiddeld 8,2% van de echtscheidings-

drukkelijk zijn stopgezet door de eiser of op initiatief van beide echtgenoten samen, en dit in diverse fasen van de procedure. Wat vertellen de gerechtelijke documenten over deze opgeschorte en nooit afgehandelde procedures? Waarom zien de echtgenoten naar eigen zeggen af van de verderzetting van "*ces longs et véhéments débats*"¹⁴ die naar de voordien wenselijk geachte echtscheiding leiden? Expliciete redenen duiken meermaals op in de verzoekschriften van mannen en vrouwen die ooit een procedure staakten en op grond van nieuwe feiten voor de tweede of derde maal een procedure tot echtscheiding initiëren. Gebrek aan financiële middelen¹⁵, het omzetten van de vraag tot echtscheiding in een vraag tot scheiding van tafel en bed¹⁶, het verwerven van nieuwe en betere levensomstandigheden nog voor de echtscheiding is uitgesproken¹⁷, een in het eigen nadeel uitlopende procedure¹⁸, de eigen nalatigheid bij het gevolg geven aan de zaak¹⁹ en door de partner geuite dreigementen²⁰ vormen, zo blijkt uit deze documenten, even zovele motieven voor de definitieve opschorting van de echtscheidingsprocedure. Wat echter vooral terugkeert in deze verzoekschriften is het thema van de verzoening²¹:

"Que, dans le courant du mois de 1896, en se basant sur ces faits, elle poursuit une demande en divorce; que son mari, ayant promis de s'amender, elle consentit à reprendre la vie commune; que bientôt son mari a oublié ces promesses qu'il avait faites et se livra sur elle à des violences brutales."²²

"Déjà deux fois durant le mariage, l'exposante a quitté le domicile conjugal pour fuir les mauvais traitements dont elle était objet; deux fois elle a donné des instructions pour intenter une action en divorce. La seconde fois son mari lui a déclaré que lui-même voulait le divorce, qu'il n'entendait plus rien avoir de commun avec sa femme, qu'elle était la dernière des créatures, une vraie pourriture, à laquelle il ne touchait plus depuis trois ans et à laquelle il ne toucherait plus pour rien au

aanvragen opgegeven, in de periode van 1955 tot 1959 bedroeg dit jaarlijkse gemiddelde nog slechts 3,8%, wat kan geïnterpreteerd worden als een toenemende vastberadenheid bij de eisers (vgl. Van Houtte, 1956: 80).

¹⁴. RBn, EA BRUG B, VERZ 14 februari 1900.

¹⁵. RBn, EA BRUG B, VON 9 november 1865.

¹⁶. RBn, EA BRUG B, VON 28 mei 1913 en 17 december 1907.

¹⁷. RBn, EA BRUG B, VERZ 14 februari 1900.

¹⁸. RBn, EA BRUG B, VERZ 26 juli 1905.

¹⁹. RBn, EA BRUG B, VERZ 25 mei 1904.

²⁰. RBn, EA BRUG B, VERZ 19 juni 1890 en 14 november 1899.

²¹. Zie bijvoorbeeld ook: RBn, EA BRUG B, VERZ 17 oktober 1892; 15 juli 1895; 12 oktober 1895; 18 januari 1899 en 23 mei 1905.

²². RBn, EA BRUG B, VERZ 18 december 1900.

monde; chaque fois cependant, l'exposante se laissa persuader par de bonnes promesses, ..." ²³

Ondanks beledigingen en mishandelingen, ondanks overspel en publieke schandalen, ondanks de reeds ingezette echtscheidingsprocedure besluit een aanzienlijk aantal echtparen het huwelijk nogmaals een kans te geven en zich te verzoenen. Deze feiten wijzen op een sterke 'wil tot verzoening' tussen de echtgenoten, op een 'primaat van het huwelijk' dat zich alle echtelijke moeilijkheden ten spijt in sterke mate doet gelden. Meer nog indiceren ze echter de algemeen gedeelde weerstand tegen de echtscheiding zélf, die ook het gedrag tekent van diegenen die na lang wikken en wegen de weinig evidente stap zetten om een verzoekschrift in te dienen bij de voorzitter van de rechtbank. Wie zijn deze echtgenoten die zich terugtrekken uit het juridische steekspel, vaak nog voor het echt begonnen is? Want 90 (87%) van de 103 koppels verschijnen nooit op de eerste openbare rechtzitting – "*au grand jour de la publicité*" (Laurent, 1883: 18) – waar de rechter beslist over de 'aanvaarding van den eisch' en voor de eerste maal ten gronde recht spreekt. Meer nog, 72 (70%) paren haken al af in de preliminaire fase, voor de eerste inleidende zitting in de raadzaal. Nochtans boekt de voorzitter van de rechtbank slechts magere resultaten tijdens de bij wet voorgeschreven verzoeningszitting. Amper vier echtparen geven uitdrukkelijk gehoor aan zijn aanmaningen en hernemen hun echtelijke plichten, zij het meestal niet voor lang:

"Dat de vertoonster reeds eene vraag tot echtscheiding tegen haren man heeft ingediend maar dat zij zich op het aandringen van den Heer Voorzitter en onder behoud van alle hare rechten tijdelijk van hare vraag heeft afgezien en het gemeenschappelijk leven heeft hernomen met haar man; (...) dat de man van de vertoonster verkwist heeft al hetgeen hij nog bezat; dat hij over eenige dagen het echtelijk woonhuis heeft verlaten en naar Frankrijk vertrokken is; dat hij heden is teruggekeerd en het inzicht te kennen geeft naar Amerika in te schepen." ²⁴

"Que l'exposante forma alors une première demande en divorce, fondée entr'autres sur les faits qui précèdent; et qu'à l'intervention de Monsieur le Président du Tribunal Civil, elle se réconcilia avec son mari, qui promit de s'amender et de réparer ses torts; mais qu'il ne tint pas cet engagement et retourna bientôt dans ses brutalités, au point qu'elle dut encore le quitter pour aller habiter chez sa tante où elle resta huit mois." ²⁵

²³. RbN, EA BRUG B, VERZ 11 juli 1888.

²⁴. RbN, EA BRUG B, VERZ 23 mei 1905.

²⁵. RbN, EA BRUG B, VERZ 15 juli 1895.

Ook al hebben ze zich niet *expressis verbis* verzoend in het bijzijn van de voorzitter, op het moment daarvoor voorzien door art. 239 B.W., toch blijkt menig echtpaar na de verzoeningszitting stilzwijgend af te zien van de verderzetting van de procedure. De kans dat de echtgenoten al vrij snel terugkomen op hun voornemen tot echtscheiding is aanzienlijk groter wanneer man en vrouw samen voor de voorzitter verschijnen dan wanneer alleen de eiser tijdens de zitting aanwezig is.²⁶ De periode tussen de verzoeningszitting en de eerste openbare terechtzitting vormt een cruciaal moment in de procedure, met name het moment waarop de meeste echtgenoten beslissen om door te zetten ofwel af te haken. Welke richting ze inslaan heeft niet zozeer te maken met de inspanningen van de voorzitter tijdens de verzoeningszitting, dan wel met de mate waarin de echtgenoten nog op elkaar betrokken en in elkaars alledaagse leven aanwezig zijn, al is het maar om mekaar het leven onmogelijk te maken. Sociale nabijheid en het voortbestaan van – weliswaar negatief geladen – emotionele bindingen tekenen de relatie tussen de mannen en vrouwen die nog voor de openbare terechtzitting de procedure stopzetten:

“Gedurende deze drie laatste jaren heeft N.V.D. wekelijksch of niet te zeggen dagelijksch den vertooner afgewacht bij het afstappen van den tram om hem achtervolgend, hem op straat in tegenwoordigheid van eenieder, de grofste beledigingen naar het hoofd te slingeren.”²⁷

“Le lendemain, l’exposante ayant été remplir [un seau] d’eau de la pompe de la cour pour le porter à l’étage, son mari lui a interdit de nouveau son bureau et l’a obligée à faire un long détour bien qu’il fût seul dans son bureau; que le surlendemain, son mari a suscité une nouvelle querelle parce qu’au dîner elle lui avait fait servir du rossbeef (sic) au lieu de beafsteak; qu’il a refusé de prendre le repas avec elle et a quitté la maison en lui criant: ‘Fret uwen rossbeef alleen’.”²⁸

De aanwezigheid van de verweerder tijdens de verzoeningszitting is een uiting en indicatie van de blijvende sociale nabijheid van de partner: ze wijst er op dat hij of zij niet onverschillig staat tegenover de mogelijke echtscheiding en de gevolgen die ze op financieel, relationeel en sociaal vlak met zich brengt. De ‘wil tot verzoening’ tussen de echtgenoten is inderdaad wellicht ten dele verbonden met de angst om de reeds verworven levensstandaard en sociale

^{26.} 214 eisers verschijnen alleen voor de voorzitter en 45 van hen, d.w.z. 21% voltooien de procedure niet. Van de 151 echtparen die samen de verzoeningszitting bijwonen staakt 34% (A.C.=51) de procedure.

^{27.} RBn, EA BRUG B, VERZ 22 januari 1913.

^{28.} RBn, EA BRUG B, VERZ 10 februari 1909.

positie te verliezen. Een kwart (A.C.= 27) van de paren die zich uit de procedure terugtrekken mag zich immers tot de gegoede burgerij rekenen.²⁹ Een ander kwart (A.C.= 25) is terug te vinden in de zelfstandige middenklasse van winkeliers, kooplui, kleine ondernemers, zelfstandige ambachtslui. In deze sociale groep, waar man en vrouw op elkaars wederzijdse inzet zijn aangewezen bij het voorzien in het eigen levensonderhoud, ligt het aantal gestaakte procedures aanzienlijk hoger dan gemiddeld.³⁰ Voor hen, evenals voor de weinige landbouwers die vrijwel allemaal afzien van hun voornemen tot scheiden, vormt de nood om de familiale onderneming draaiende te houden wellicht een sterke stimulans tot verzoening. Van primair belang blijft evenwel de nog bestaande emotionele band, en daarmee samenhangend, de alledaagse nabijheid van de echtgenoten, ongeacht de sociale herkomst van de echtparen. Dit blijkt vooral uit de samenhang tussen het niet afhandelen van de procedure en het feitelijk leefpatroon van de echtgenoten. Zo woont ruim een kwart (A.C.= 27) van de echtparen die de procedure staken nog samen bij het indienen van het verzoek.³¹ Een andere helft (A.C.= 49) leeft feitelijk gescheiden, zij het dat deze scheiding nog geen vol jaar duurt en de echtgenoten - blijkens de verzoekschriften - nog geregeld contact met elkaar hebben, hoewel het initiatief daartoe meestal slechts van één kant komt.

“Que les époux vinrent aussitôt après leur retour de voyage de nocés, s’établir à Blankenberghe (...); qu’en Mars 1902, et sans que rien fit prévoir ses agissements et déterminations ultérieurs, l’épouse de l’exposant manifesta le désir de passer quelques jours chez ses parents, et se rendit effectivement et au consentement de son mari chez ceux-ci à Liège; qu’à son arrivée en cette ville elle correspondit d’abord avec son mari en des termes affectueux puis brusquement lui fit savoir qu’elle devait

²⁹. Het in de verzoekschriften vermelde beroep van de man werd gehanteerd als indicator van het sociale niveau van de scheidende echtparen. De hercodering van de beroepen gebeurde op grond van de beroepenclassificatie met betrekking tot de 19de eeuw die wordt ontwikkeld aan de Afdeling Sociologie van Gezin, Bevolking en Gezondheid (K.U. Leuven). Deze beroepenclassificatie steunt ten dele op het werk van Alter (1978). Ze biedt een verdere differentiëring van de door Alter onderscheiden sociale strata uitgaande van Pierre Bourdieu's (1979) model van klassenanalyse.

³⁰. Van de 58 paren in deze sociale groep staakt 43% de procedure terwijl gemiddeld 27% (A.C.= 103) van de procedures niet worden afgehandeld.

³¹. In totaal 55 echtparen leven nog samen onder het echtelijk dak bij het indienen van het verzoekschrift. Binnen deze groep krijgt slechts 38% (A.C.= 21) bij het eindvonnis de toestemming tot echtscheiding terwijl 49% (A.C.= 27) de procedure vroegtijdig staakt. De echtgenoten die reeds gescheiden leven bij de initiatie van de echtscheidingsprocedure hebben meer kans op een succesvolle voltooiing van de procedure: 65% (A.C.= 188) krijgt de toestemming om het huwelijk te ontbinden terwijl slechts 23% (A.C.= 68) stilzwijgend afziet van het verzoek.

suivre un régime et comptait rester assez longtemps à Liège; que l'exposant lui écrivit, puis lui télégraphia de rentrer à Blankenberghe et qu'après avoir prétexté son état de santé elle lui répondit "Fais ce que tu veux" et malgré les instances de l'exposant refusa de revenir; (...) que vainement l'exposant sollicita sa femme de reprendre la vie commune, se demandant quel grief plausible elle pourrait invoquer pour justifier ces refus de reprendre la vie commune qu'en effet, il avait pendant ces quelques mois de mariage, vécu en bonne entente avec sa femme et que celle-ci l'avait quitté en bons termes et sans que rien fut faire prévoir pareilles déterminations." ³²

Waar nog sociale of emotionele bindingen tussen man en vrouw bestaan, al is het in de vorm van onenigheid of voortdurende ergernis, blijft het huwelijk verankerd in de alledaagse realiteit en de daarmee verbonden sociale netwerken. Feitelijk verhouden man en vrouw zich nog steeds tot elkaar als gehuwden, al gaat het in de ogen van ten minste één van de echtgenoten om een 'slecht' huwelijk: een huwelijk dat ofwel een nieuw leven moet krijgen, ofwel een einde dient te nemen. Daarom trekt de eiser die nog met de partner samenleeft in het heet van de echtelijke strijd naar de rechter. Het is het verhaal van de spreekwoordelijke druppel en emmer. Maar de echtscheiding kent een lage sociale waardering en verschijnt ook in de individuele beleving vaak als een laatste mogelijkheid, als de minst verkiesbare keuze, zeker als het hoogtepunt van de echtelijke crisis weer is geweken. Daarom volstaan de plechtige beloften van de wederhelft om het individueel en sociaal sterk gewaardeerde 'Huwelijk' - want het gaat hier veeleer om een collectief gedeelde en normatieve voorstelling van het huwelijk dan om de concrete huwelijkspraktijk - weer een kans te geven. De eiser zou de echtscheidingsprocedure wel degelijk kunnen doorzetten en misschien zelfs winnen. Tijdens de bestudeerde periode zou dat voor de echtgenoten hoe dan ook een Pyrrus-overwinning zijn: een publieke bekentenis dat ze ondanks de plechtige beloften van weleer niet weten waar te maken wat ontelbare anderen wel schijnt te lukken en wat ze ook zichzelf als norm stellen.

Aan de andere kant is er de man of vrouw die reeds enige tijd in de steek werd gelaten of de echtelijke woonst uitgezet is. De feitelijke scheiding duurt langer dan verwacht en alle verzoeningspogingen missen hun doel. De ongerustheid en het onbegrip groeien, verontwaardiging en verwijten doen hun intrede. Wanneer dan het echtscheidingsverzoek wordt neergelegd, gebeurt dit niet omdat de eiser uit de hel van het huwelijksleven wil ontsnappen maar veeleer om een verzoening te forceren of desnoods de feitelijke scheiding juridisch te laten bekrachtigen. Wellicht neemt het merendeel van

32. RBn, EA BRUG B, VERZ 19 november 1902.

de mannen en vrouwen die de procedure staken zich voor om het verleden te vergeten en 'opnieuw te beginnen', al dan niet met succes. De verzoeningszitting vormt daarbij weliswaar een moment van bezinning, maar de goede voornemens en wederzijdse beloften komen voor de meeste echtgenoten pas later, als ze samen zijn, ver van het paleis van justitie. Wanneer er nog sociale of emotionele bindingen tussen de echtgenoten bestaan, heeft het neerleggen van het verzoekschrift tot echtscheiding dus een zeer ambivalente betekenis. Het bevat een vraag tot echtscheiding die men eigenlijk niet wil en waar men daarom naderhand van afziet. Deze vraag verbergt eigenlijk wellicht vaak een andere vraag: die naar een beter en leefbaar huwelijk.

5. DE AMBIVALENTE POSITIE VAN DE MAGISTRAAT

Uit de echtscheidingspraktijk te Brugge tussen 1865 en 1914 blijkt dat ambivalentie niet alleen het juridisch handelen van de echtgenoten maar ook dat van de betrokken magistraten tekent. Constitutief voor de ongemakkelijke positie van de magistraat is onder meer de 'double bind'-situatie waarin de wetgever hem tijdens de echtscheidingsprocedure plaatst. Want de magistraat moet een 'wil tot verzoening en verhulling' verenigen met een 'wil tot weten' teneinde de schuldigen van de onschuldigen te kunnen (onder)scheiden en alleen dan de echtscheiding toe te staan als het echtelijk leven niet langer draaglijk is. Hij moet tegelijk pogen de echtgenoten weer nader tot elkaar te brengen en voortdurend op zijn hoede zijn voor lichtzinnige of onterechte vragen tot echtscheiding, om alleen daar waar de sociale en morele orde het eist de echtscheiding toe te staan.³³

Daarnaast moet nog een andere bron van ambivalentie aangewezen worden. Want ook de magistraat kent de discrepantie tussen de bepalingen van de wet en de sociaal dominante, meestal door hem gedeelde weerstand tegen het fenomeen van de echtscheiding. Deze ambivalentie neemt nog toe in het licht van de rechterlijke vrijheid om welbepaalde feiten autonoom te waarderen. In de praktijk blijft de rechter weliswaar gebonden aan de wet en aan de dominante modellen van interpretatie, maar tegelijk bekleedt de echtscheidingswetgeving hem in principe met "*un pouvoir d'appréciation absolu...au point que 'le législateur disparaît, le magistrat le supplée et devient arbitre souverain'*" (Piérard, 1927(I): 213). Zo is het in laatste instantie aan hem om uit

³³. Dat de magistratuur zich in de praktijk bij echtscheidingsprocedures zeer argwanend en streng opstelde, blijkt ook uit een studie betreffende het gerechtelijk arrondissement Mechelen (Muys, 1994:159 en 217).

te maken of particuliere feiten al dan niet het karakter hebben van een zware belediging en of ze voldoende pertinent zijn om de vraag tot echtscheiding te aanvaarden. In dit verband rijst de vraag of de strengheid en het wantrouwen waarvan de magistraat blijk geeft gerechtvaardigd mogen heten of niet.³⁴ Tijdens de periode van 1865 tot 1914 is de juridische gemeenschap zich duidelijk bewust dat menige magistraat bijzonder ambivalent staat tegenover de echtscheidingswetgeving en dat de persoonlijke denkbeelden van de rechter niet altijd verenigbaar zijn met de geest van de wet. Zij kan er echter slechts over waken dat individuele magistraten niet al te opvallend 'cavalier seul' gaan spelen en enkel ingrijpen bij al te sterke en systematische afwijkingen van de vigerende interpretatie. Dergelijke opvallend strenge én systematisch afwijkende oordelen zijn eerder uitzonderlijk: voortdurende ambivalentie is de regel. Een openlijke terechtwijzing met betrekking tot de toepassing van de echtscheidingswetgeving vond, aldus P. Gérard, plaats omstreeks 1901: "*Nous avons conservé de notre pratique judiciaire le souvenir de la remontrance retentissante qu'un jour, il y aura bientôt seize ans un membre éminent de l'un de nos parquets d'appel adressait à un tribunal en signalant la préoccupation apparente que trahissait son jugement 'd'amoindrir les torts graves de l'époux défendeur, comme s'il semblait regretter l'existence, dans le Code, de dispositions permettant de briser le lien conjugal'. Avec beaucoup d'élévation de pensée, il ajoutait: 'Quel que soit le sentiment intime du juge, quant à la raison d'être d'une institution légale, quelle que soit la base de ce sentiment, il faut qu'il sache en faire abstraction dans l'élaboration de la sentence qu'il doit rendre'*" (Gérard, 1917: V). De mogelijkheid dat de persoonlijke denkbeelden van magistraten de doorslag geven bij het beoordelen van een vraag tot echtscheiding is helemaal niet denkbeeldig, zeker niet in het politiek conservatieve en actief katholieke gerechtelijke arrondissement Brugge (vgl. Van Eenoo, 1959; Rombouts, 1971: 122-140; Cloet e.a., 1984 en Cloet e.a., 1991). De vraag of en in welke mate dit gebeurt krijgt hier niet direct een antwoord. Misschien laat ze zich zelfs niet helemaal beantwoorden: alleen de dubbelzinnigheden manifesteren zich in alle duidelijkheid.

Zelfs al overziet men het hele verloop van de echtscheidingsprocedure met al haar geschreven stukken, dan nog blijft de uiteindelijke uitspraak van de rechtbank en de wijze waarop die gelegitimeerd wordt niet altijd voorspelbaar.

³⁴ François Ost en Michel Van de Kerckhove wijzen met nadruk op de sterke en duidelijke interferenties van de vigerende morele code in het juridisch spreken wanneer de goede zeden in het geding zijn (Ost en Van de Kerckhove, 1981:49-70). De invulling van het begrip 'sociale moraal' blijkt in deze meermaals samen te vallen met de door de rechter gedeelde visie.

De meerduidigheid en veelheid aan 'stemmen' binnen de rechtsleer en de voorbereidende werken tot de wetgeving openen vaak de weg naar verschillende uitspraken. Diverse auteurs hebben soms minder, soms meer uiteenlopende opvattingen. Bovendien zijn de rechtsleer en rechtspraak onder invloed van culturele en maatschappelijke veranderingen voortdurend in ontwikkeling. Meer nog, in het negentiende-eeuwse België kennen de culturele en maatschappelijke ontwikkelingen verschillende snelheden. In steden als Gent, Luik, Charleroi en Brussel laten de industrialisatie en secularisatie zich het sterkst gevoelen en neemt ook het aantal echtscheidingen het sterkst toe.³⁵ In confrontatie met deze omstandigheden is het precies de magistratuur in deze stedelijke centra die een pioniersrol gaat spelen in de ontwikkeling van de dominante interpretatie inzake echtscheiding. Die tendert omstreeks de eeuwwisseling in de richting van het verbreden en versoepelen van de juridische categorieën. Zo groeit bijvoorbeeld gedurende de periode van 1900 tot 1914 de onduidelijkheid over de vraag wanneer, in welke omstandigheden, 'l'abandon du domicile conjugal' al dan niet aanleiding kan geven tot de echtscheiding. Er bestaat weliswaar een "*consensus in dissensus*" (P. Bourdieu): het feit verlaten te zijn door de partner moet voor de eiser een kwetsend karakter hebben, zoniet is er geen sprake van een 'zware belediging' en ontbreekt elke wettelijke grond tot echtscheiding. "*L'abandon du domicile conjugal et le refus de le réintégrer ne sont pas, en eux-mêmes, des causes légales de divorce, à moins que ces faits ne revêtent un caractère gravement injurieux dans les circonstances dans lesquelles ils se sont produits*" (Jamar e.a., 1912(II): 73 n°86). Wanneer de eiser in de loop van de procedure niet verheldert in welke omstandigheden zijn wederhelft de woonst verliet, terwijl nochtans alleen dit feit de basis vormt van zijn vraag tot echtscheiding, dan is de vraag zonder meer ongegrond. Onduidelijker is echter of een ongemotiveerde en hardnekkige weigering om terug te keren als een beledigende omstandigheid geldt. De rechtbank te Brugge vaart een zeer strenge en terughoudende koers: het verlaten van de woonst en de expliciete weigering om terug te keren vormen geen zware belediging zonder meer. In de loop van 1900 worden drie vragen tot echtscheiding om deze reden afgewezen.³⁶ Nochtans wijzen de eisers stuk voor stuk op beledigende omstandigheden en pogen twee van hen hiervan het bewijs te leveren middels een getuigenverhoor. Een derde legt deurwaardersexploiten voor die het bevel bevatten om terug te keren naar de echtelijke woonst maar waaraan nooit gehoor werd gegeven. De rechtbank van eerste aanleg te Brugge oordeelt streng maar eenduidig, in de geschreven

³⁵. Tabel 3, terug te vinden in bijlage, toont duidelijk aan dat het aantal echtscheidingen in West-Vlaanderen ook naar nationale maatstaven gemeten laag mag genoemd worden.

³⁶. RBn, EA BRUG B, VON 12 februari 1900; 13 november 1900 en 1 oktober 1900.

rechtspraak en rechtsleer heerst evenwel verwarring en onduidelijkheid. De rechtbank te Gent hanteert bijvoorbeeld niet dezelfde maatstaven: "*Constitue un injure grave l'abandon obstinément maintenu et dénué de motifs*" (Jamar e.a., 1912: 73 n°73). Deze bepaling klinkt al heel wat minder streng, hier geen doorgedreven zoektocht naar de omstandigheden, geen onderzoek naar het aandeel van de eiser in de feitelijke scheiding. Dat de partner al geruime tijd vertrokken is zonder enige tekst of uitleg te verstrekken, is een zware belediging en dus grond tot echtscheiding. Het moet bij dergelijke divergerende interpretaties niet verbazen dat in de loop van hetzelfde jaar meerdere echtscheidingszaken die ogenschijnlijk een gelijkaardig procedureel verloop kennen en op dezelfde feiten gebaseerd zijn, toch tot een tegengesteld eindvonnis aanleiding geven. Tactisch inspelend op de bestaande divergenties in de rechtspraak en rechtsleer formuleert een vierde eiser zijn verzoekschrift als volgt:

"Que deux ans après cette union, son épouse a délaissé le domicile conjugal pour aller habiter chez ses parents à Bruges; Que malgré plusieurs tentatives de réconciliation elle refuse obstinément et sans motifs plausibles de réintégrer la maison de son mari; Que ces faits constituent une des injures graves, prévues à l'article 231 du Code Civil; Qu'il est constant en effet que la violation d'une des obligations prévues aux art. 211, 213, 214 du Code Civil constitue une injure au sens juridique du mot (voir P.B. Divorce, injures n° 48 et Laurent: Tomé III n° 190 et 195);"³⁷

Twee getuigen bevestigen de aangehaalde feiten in een zeer korte en vrijwel gelijklopende getuigenis. Geen van beiden gaat in op de vermeende pogingen tot verzoening of op de weigeringen om terug te keren. Geen van beiden verheldert de omstandigheden van het gebeuren en nergens blijkt dat de vrouw niet bereid is haar gedrag toe te lichten. De getuigen, twee buurmannen, stellen alleen vast dat de vrouw van de eiser is vertrokken en een aantal meubelstukken heeft meegenomen:

"De echtgenooten C.-B. hebben in mijne gebuurte gewoond en zijn er weggegaan, ik weet niet wanneer. Ik weet dat de vrouw van haar man weggelopen is en dat zij nooit meer weër gekeerd is. Ik weet ook dat op zekeren dag in de afwezigheid van haar man zij een paar meubelen ontnomen en doen wegvoeren heeft."³⁸

De rechtbank besluit in deze zaak de echtscheiding toe te staan, terwijl nochtans de verzwarende omstandigheden – de weigering van een verkla-

³⁷. RBn, EA BRUG B, VERZ 5 juli 1899.

³⁸. RBn, EA BRUG B, VERH 9 januari 1900 (tweede getuige van de eiser).

ring – naar de eigen maatstaven vrij ‘licht’ zijn en bovendien niet erg duidelijk of uitgebreid aan bod komen in het getuigenverhoor. Zwichtend voor gezagsargumenten luidt het vonnis kortweg als volgt:

“L’abandon du domicile conjugal par la défenderesse et le refus de celle-ci de fournir aucune explication à ce sujet constituent une injure suffisamment grave pour justifier le divorce”³⁹

6. TOESTEMMING TOT ECHTSCHEIDING: DE JURIDISCHE BEKRACHTIGING VAN EEN SOCIAAL FEIT

Omvangrijk is de groep mannen en vrouwen die zich te Brugge in de periode van 1865 tot 1914 zeer vroegtijdig en meestal stilzwijgend terugtrekken uit de juridische procedure tot het verkrijgen van de echtscheiding. Zij oefenen als het ware zelfcensuur uit over hun vraag door af te haken. Vergeleken met vele andere gerechtelijke arrondissementen is het aantal bij de rechtbank van eerste aanleg te Brugge ingediende verzoekschriften bovendien relatief gering. Daaruit kan men afleiden dat de mannen en vrouwen die, om welke reden dan ook, wél tot aan het eindvonnis doorzetten wellicht zeer gemotiveerd zijn om de letterlijk en figuurlijk kostelijke toestemming tot echtscheiding te krijgen. Toch bereikt slechts 62% (A.C. = 229) van alle eisers het aanvankelijk gestelde doel want bij het vellen van het eindvonnis verwerpt de rechtbank nog 10% (A.C. = 38) van de vragen tot echtscheiding.

Het profiel van de koppels die er ondanks de vele hindernissen toch in lukken om de echtscheidingsprocedure tot een geslaagd einde te brengen is vrij duidelijk omlind. Binnen deze groep zijn er 84 (37%) eisers die hun vraag staven middels het afschrift van één of meerdere vonnissen, meestal van de correctionele maar soms ook van de burgerlijke rechtbank. Doorgaans gaat het om vonnissen geveld naar aanleiding van feiten die deel uitmaken van de vraag tot echtscheiding, zoals bijvoorbeeld het door de partner gepleegde overspel, toegebrachte slagen en mishandelingen, de ontkenning van vaderschap of beledigingen. De echtelijke twisten tussen man en vrouw zijn binnen deze groep steeds verbonden met een meer of minder lange carrière van juridische probleemoplossing die uiteindelijk culmineert in de vraag tot echtscheiding en de definitieve juridische huwelijksontbinding. Een vrouw die herhaaldelijk de mishandelingen van haar man onderging en daarbij

³⁹ RBn, EA BRUG B, VON 20 februari 1900.

telkens klacht indiende, presenteert het verzoekschrift kortweg als een netjes genummerde lijst van veroordelingen:

Dat zij slechts sedert eenige maanden gehuwd was, wanneer haer echtgenoot reeds begon met erge en wrede mishandelingen op haer te plegen; Dat hij op negenden november 1878, door de Correctionele Rechtbank van Brugge werd veroordeeld tot acht dagen gevangenzitting uit hoofde van slagen en wonden aan de vertoonster toegebracht, en uit hoofde van woordbedreigingen tegenover dezelfde tot veertien dagen gevangenzitting en zes en twintig francs boete, feiten gepleegd te Oostende op eersten november 1878; Dat hij door dezelfde rechtbank werd veroordeeld:

1° op zeventienden december 1880 tot een en twintig dagen gevangenzitting uit hoofde van slagen en wonden aan de vertoonster toegebracht op 29 augustus 1880;

2° op negentienden april 1883 tot acht dagen gevangenzitting uit hoofde van slagen aan de vertoonster toegebracht op 13 januari 1883;

3° op dertigsten mei 1884 tot eene maand gevangenzitting uit hoofde van slagen en wonden aan de vertoonster toegebracht gedurende de maanden april en mei van datzelfde jaar;

4° op eenentwintigsten juni 1884 bij verstek, tot drie maanden gevangenzitting en vijftig francs boete uit hoofde van slagen en wonden toegebracht aan de vertoonster, en die haar eene onbekwaamheid op werken hebben veroorzaakt;

5° op derden october 1884 tot drie maanden gevangenzitting uit hoofde van slagen en wonden toegebracht aan de vertoonster in den loop der maand september 1884;

6° op dertigsten augustus 1885, bij verstek, tot eene maand gevangenzitting uit hoofde van slagen en wonden aan de vertoonster toegebracht in de loop van de maand oogst van hetzelfde jaar;

Dat haar echtgenoot zich niet in beroep heeft begeven tegen de vonnissen tegensprakelijk tegen hem uitgesproken, noch geene oppositie heeft beteekend tegen diegenen die bij verstek werden verleend; dat zij gevolgentlijk de kracht van alle gevelde vonnissen hebben verkregen dat het vaststaat dat haar man zich plichtig heeft gemaakt aan buitensporigheden en mishandelingen op haar bedreven;⁴⁰

Voor de rechtbank zijn de vragen tot echtscheiding die gestaafd worden door vonnissen of andere 'overtuigende' officiële documenten, zoals bijvoorbeeld een inschrijving als prostituee⁴¹, dankbare zaken. Want het is meestal vrij duidelijk dat een verzoening hier niet langer te verhoppen valt en tegelijk bestaat er op grond van het neergelegde bewijs een rechtsvermoeden dat het echtelijk leven reeds lange tijd ondraaglijk is. Bovendien is de schuld van één van beide partijen elders, tijdens een andere rechtszaak, zwart op wit vastgesteld en

⁴⁰. RBn, EA BRUG B, VERZ 14 februari 1887.

⁴¹. RBn, EA BRUG B, VERZ 8 november 1870; 11 februari 1895; 5 maart 1902; 23 november 1903 en 14 november 1906.

schriftelijk geaffirmeerd. Deze officiële documenten ontslaan de rechtbank dan ook van de ondankbare taak om de aangehaalde feiten zelf te beoordelen en geven haar de mogelijkheid meteen ten gronde te oordelen na de aanvaarding van de eis. Het getuigenverhoor is hier overbodig en de publieke debatten laten zich aanzienlijk inperken; de eiser krijgt de gewenste toestemming tot echtscheiding maar ondertussen blijft de openbare ruimte van de rechtszaal toch gevrijwaard van de zo gevreesde onthulling van schandalen. Kortom, de rechtbank komt snel tot een beslissing maar rust daarbij eigenlijk op elders genomen beslissingen. Het positieve rechtsfeit genereert in dit geval quasi-automatisch positieve rechtsbeslissingen.

Een tweede grote groep van eisers die uiteindelijk van de rechtbank de toestemming tot echtscheiding krijgt moet wel overgaan tot het getuigenverhoor. Dat neemt niet weg dat ook zij vaak al geruime tijd een beroep doen op de bemiddelende tussenkomst van de ordediensten en van het juridisch apparaat op momenten van echtelijke crisis. Meer concreet maken de verzoekschriften bijvoorbeeld geregeld melding van interventies door de politie, bij het parket of de politie neergelegde en al dan niet weer teruggetrokken klachten, vergeefse pogingen tot bemiddeling door de vrederechter, genegeerde deurwaardersexploten, al dan niet met succes ingezette procedures om de toestemming tot scheiding van goederen of scheiding van tafel en bed te verkrijgen of eerdere pogingen tot echtscheiding. Vaststaat dan ook dat de mannen en vrouwen die uiteindelijk de toestemming tot echtscheiding krijgen reeds voor het neerleggen van het verzoekschrift ermee vertrouwd zijn om een beroep te doen op allerhande overheidsinstanties ter bemiddeling bij of ter beslechting van de echtelijke twisten.

De reden hiervoor is echter alweer bijzonder ambivalent. Het is immers doorgaans onduidelijk of uitsluitend pure wanhoop en uitzichtloze huwelijksproblemen de getergde man of mishandelde vrouw ertoe aanzetten aan te kloppen bij de garde, politiecommissaris of vrederechter. De strategisch gedefinieerde ruimte van het (ge)recht kan door hen immers ook tactisch bespeeld worden.⁴² Vermoedelijk is de omgang met de ordediensten vaak tegelijk nodig én tactisch gemotiveerd in functie van het welslagen van een mogelijke, misschien reeds overwogen vraag tot echtscheiding. De carrières van 'officiële' probleemoplossing, van neergelegde klachten, dagvaardingen en gevraagde

⁴². 'Tactieken' zijn volgens Michel de Certeau berekende handelingen binnen een ruimte die haar eigen dwingende rationaliteit kent. Op tactische wijze gemanipuleerde gebeurtenissen dienen de eigen mogelijkheden en kansen. De zwakken, zo stelt de Certeau (1980: 21-22), moeten voortdurend op tactische wijze tal van krachten die hen vreemd zijn in het eigen voordeel (pogen te) benutten.

interventies zijn immers een bron van legitieme, geschreven bewijzen. Meer nog, de vroegere interventies van ordediensten in het huwelijksleven en de in dit verband reeds geleverde juridische gevechten zijn op zich relatief gemakkelijk vaststelbare en dus bewijsbare feiten die de zaak niet alleen geloofwaardiger maken maar bovendien ook een zware belediging, en dus een grond tot echtscheiding kunnen vormen.

Volgend verzoekschrift trekt de aandacht op de doorgedreven tactische representatie en constructie van de echtelijke strijd. Vrijwel alle aangehaalde feiten impliceren de bemiddeling door een derde onafhankelijke partij, zij het dienaars of hoeders van de wet. Een getuige bevestigt naderhand wat het verzoekschrift al doet vermoeden: het optreden van de arm der wet moet de vraag tot echtscheiding plausibiliteit verlenen. Mist het louter tactisch gemotiveerde handelen zijn doel, dan vormt het tezamen met het ongegronde verzoek tot echtscheiding alleszins een uitstekende basis voor een nieuwe vraag tot echtscheiding door de onrechtmatig bejegende partner (vgl. Reddy, 1993: 450-458).

"I. Que notamment le dix juin 1884, alors qu'il était employé à Bruxelles, il a abandonné sa femme et son enfant pour aller pendant environ deux mois, vivre avec une cantatrice;

II. Qu'au cours de l'an 1886, il entretenait des relations adultères avec une autre femme, celle-ci mariée; que, notamment, le seize août 1886, à quatre heures du matin, il a été surpris dans l'appartement de cette même femme à Bruxelles, laquelle femme avait quitté le domicile conjugal à Malines pour aller vivre à Bruxelles;

III. Que ce fait a été constaté par un procès-verbal dressé par Mr Gilta, commissaire de police à Bruxelles;

IV. Que dans la soirée du vingt janvier 1886, son mari lui a infligé une injure sanglante, en introduisant un agent de police dans le domicile conjugal à St-Jossetten-Noode, dans le but d'y surprendre sa femme qu'il accusait faussement d'adultère; (...)

VII. Qu'au même mois de février 1886, ledit G. a introduit méchamment devant le Tribunal de Malines, une action en divorce contre sa femme, action basée sur une série de faits plus calomnieux et outrageants les uns que les autres et dont le tribunal de Malines a fait justice;

VIII. Qu'en effet, le seize juin 1887, ce tribunal en statuant sur les conclusions conformes du Ministère Public a débouté le Sieur G. de son action en divorce avec condamnation de dépens;

Que ces faits réunis, constituent une série d'injures graves qui, aux termes de l'article 231 autorisent l'exposante à demander le divorce;"⁴³

⁴³ RBn, EA BRUG B, VERZ 11 juli 1887.

“Un jour, j’ai demandé à Greffin pour quel motif il faisait faire une perquisition chez sa femme par un agent de police, que c’était là un mauvais procédé. Il m’a répondu: ‘Je sais bien qu’il n’y a rien à reprocher à ma femme, mais il faut bien que je lui fasse des misères pour réussir en mon action en divorce et me débarrasser d’elle.”⁴⁴

De verwijzing naar – al dan niet uit tactische overwegingen gevraagde – tussenkomsten van de politie, de vrederechter of andere officieel erkende bemiddelaars vergroten dan wel de geloofwaardigheid van de vraag tot echtscheiding maar bij het uitblijven van een relevant vonnis, rest de eiser de last van het bewijs bij getuigenverhoor. Opmerkelijk is het geringe aantal zaken, slechts 37 (10%) in totaal, waarin zowel verweerder als eiser daadwerkelijk overgaan tot het getuigenverhoor en de partner met andere woorden hardnekkig verzet biedt tegen de gevraagde echtscheiding. Het zal ons niet verwonderen dat de kans op welslagen bovendien klein is wanneer de verweerder zich weerbarstig opstelt: hoe groter het verzet, hoe groter het aantal getuigen en hoe meer kans dat tegenstrijdigheden, onwaarschijnlijkheden, onregelmatigheden en wederzijdse tekortkomingen in de loop van de procedure aan het licht komen en de rechtbank doen besluiten tot het verwerpen van de eis.⁴⁵ Binnen de groep die met succes de echtscheiding vraagt is de betrokkenheid van de verweerder bij de procedure dan ook doorgaans zeer gering. Het zal niemand verbazen dat deze passieve opstelling van de partner nauw samenhangt met het gegeven dat de echtgenoten ook in het alledaagse leven reeds elk een eigen weg zijn ingeslagen.⁴⁶ Kortom, voor deze mannen en vrouwen is de scheiding al langer een sociaal feit en vormt de vraag tot echtscheiding hiervan slechts de juridische bekrachtiging. De echtscheiding lijkt in de bestudeerde periode dus vooral bestemd voor wie reeds feitelijk gescheiden is én zich daarbij neerlegt. Meermaals gebeurt het dan ook dat een verweerder zich slechts eenmaal in de loop van de procedure tijdens een zitting aanbiedt, zij het dan om te verklaren dat de aangehaalde feiten inderdaad min of meer kloppen:

⁴⁴ RBn, EA BRUG B, VERH 10 januari 1888 (negende getuige van de eiser).

⁴⁵ Van de 37 zaken waarin zowel eiser als verweerder effectief overgaan tot het getuigenverhoor zijn er slechts 22 of 59% die uiteindelijk leiden tot een positief eindvonnis. In 140 zaken gaat alleen de eiser over tot het getuigenverhoor en van hen krijgen er 114 (81%) de toestemming tot echtscheiding.

⁴⁶ Bij de 229 procedures die leiden tot een positief eindvonnis verschijnt de verweerder in 80% van de gevallen niet tijdens de eerste openbare terechtzitting (A.C.= 183). Tijdens de zitting waarin het eindvonnis wordt geveld zijn 194 (85%) verweerders afwezig. Het aantal verweerders dat verschijnt tijdens de verzoeningszitting ligt een beetje hoger want bij deze gelegenheid is slechts 65% (A.C.= 149) afwezig. Wat het alledaagse leef- en woonpatroon betreft: 82% (A.C.= 188) van deze koppels leeft feitelijk gescheiden en voor het merendeel (A.C.= 132 ofwel 70%) duurt deze scheiding al langer dan een vol jaar.

“Est aussi comparu le défendeur T.D.B., lequel présent en personne, assisté de Maître V., avocat, présente ses observations relativement à la demande en divorce, déclare ne pas contester les faits mais de soutenir qu’ils sont considérablement exagérés. Il déclare n’avoir aucun témoin à entendre.”⁴⁷

7. VERWERPING VAN DE EIS: DE TRIOMF VAN HET WANTROUWEN EN DE TERUGKEER VAN HET PRIMAAT VAN DE VERZOENING

In tegenstelling tot de echtparen die de procedure staken of daarentegen tot een goed einde brengen, laat de kleine groep wiens vraag tot echtscheiding uiteindelijk in de verwerping van de eis uitmondt zich niet homogeniseren. Slechts 38 (10%) van alle vragen tot echtscheiding leiden tot een negatief eindvonnis. Opvallend is dat meer dan de helft (A.C.= 20) van deze vonnissen wordt geveld op amper vijf jaar tijd, met name in de periode van 1900 tot 1905. Dit is tevens de periode waarin de echtscheidingscijfers, zowel in Brugge en meer nog in heel België, in de ogen van de tijdgenoten gevoelig toenemen: het tot dan marginale fenomeen van de echtscheiding kristalliseert tot een sociaal feit. Terwijl de echtscheidingsproblematiek plots op het politieke forum weer de nodige aandacht krijgt en nieuwe wetsvoorstellen ter verzwaring van de echtscheidingsprocedure menig debat in kamer en senaat doen oplaaien, reageert de magistratuur te Brugge door in de gerechtelijke praktijk streng op te treden. Meer dan voorheen en meer dan na het in voege treden van de wet van 11 februari 1905 lijken de magistraten zichzelf tijdens deze korte tijdspanne voor te houden dat *“le divorce ... est une mesure que le législateur voit avec défaveur, (qui) ne peut être accordé (que) lorsque les torts de l’époux défendeur sont évidents et rendent le maintien du lien conjugal impossible.”*⁴⁸ Het moet niemand verbazen dat het vooral vragen tot echtscheiding op grond van zware beledigingen zijn die de rechtbank verwerpt, want precies in deze materie overheerst de waarderingsvrijheid van de rechter en benadert hij het meest de positie van *“arbitre souverain”*. Het negatieve oordeel luidt tussen 1900 en 1905 dan ook zonder onderscheid dat de aangehaalde ‘injures’ volgens de rechtbank verre van ‘graves’ zijn. Meermaals wordt dit in verband gebracht met de bescheiden afkomst van de echtgenoten:

“Ce témoin est l’ami du demandeur, mais (...) en supposant qu’il n’exagère pas, dans la condition sociale modeste à laquelle les parties appartiennent, le degré

⁴⁷. RBn, EA BRUG B, VON 8 april 1885.

⁴⁸. RBn, EA BRUG B, VON 22 juli 1903.

élémentaire de l'éducation, la rudesse du langage et des façons, enlèvent toute portée sérieuse au propos grossier et au mouvement brutal rapportés."⁴⁹

"Il y avait des luttes auxquelles prenaient part la demanderesse, le défendeur et leurs enfants; (...) et les expressions grossières dont le défendeur s'est servi à diverses reprises à l'égard de la demanderesse sont (...) insuffisantes pour justifier une demande en divorce; que ces expressions, au surplus, perdent tout caractère de gravité lorsqu'on a égard à l'éducation et à la position sociale des parties; qu'elles sont, en effet, d'un usage tellement habituel dans la classe de la société à laquelle appartiennent les parties, qu'elles ne sont plus considérées dans ce milieu comme étant de nature à pouvoir profondément froisser la personne à laquelle elles sont adressées et qu'elles perdent ainsi toute importance."⁵⁰

Anderzijds is de rechtbank er op bedacht dat "*l'injure ne consiste pas seulement dans le fait matériel*".⁵¹ Wil er sprake zijn van een belediging dan moet er tevens een 'animus injuriandi' in het geding zijn. En die is er volgens de rechtbank niet wanneer de echtgenoten samenspannen om de echtscheiding te bekomen⁵² of wanneer de partner niet toerekeningsvatbaar is voor de gestelde handelingen. De rechtbank verwijst vooral tussen 1900 en 1905 naar de afwezigheid van de vrije wil: zowel kleptomanie, alcoholverslaving als dementie geven aanleiding om vragen tot echtscheiding te verwerpen. Hier blijkt duidelijk dat de in het verzoekschrift aangehaalde feiten eigenlijk lege betekenaren zijn die meerdere interpretaties toelaten én dat de dominante interpretatie in het teken staat van de bescherming van het huwelijk. Meer zelfs, de rechtbank wijst er op dat de echtelijke plichten in deze situatie nog meer dan anders naleving behoeven:

"Cette maladie rend l'époux qui en est atteint absolument irresponsable des actes qu'il pourrait commettre dans cet état de santé. Loin de pouvoir constituer une cause de divorce au profit de l'autre époux, pareille maladie impose au contraire à celui-ci, d'une façon plus impérieuse, l'accomplissement envers son conjoint malheureux de l'une des obligations plus sacrées du mariage: le devoir de secours et d'assistance".⁵³

⁴⁹. RBn, EA BRUG B, VON 10 december 1902.

⁵⁰. RBn, EA BRUG B, VON 14 april 1902. Zie verder ook RBn, EA BRUG B, VON april 1904 en 9 december 1901.

⁵¹. RBn, EA BRUG B, VON 5 maart 1906.

⁵². RBn, EA BRUG B, VON 20 juli 1903 en 5 maart 1906.

⁵³. RBn, EA BRUG B, VON 22 juli 1903.

Buiten deze korte maar betekenisvolle tijdspanne tussen 1900 en 1905 gaat het bij de procedures die eindigen met de verwerping van de eis vooreerst om slecht bewezen zaken: hetzij omdat de getuigen gewoonweg niet zijn komen opdagen⁵⁴, omdat de feiten te vaag zijn en geen bewijs toelaten⁵⁵, omdat de weinige getuigen elkaar tegenspreken⁵⁶. In de tweede plaats treft men hier een vijftiental echtparen die tevergeefs een zeer heftige en lange juridische strijd over de vraag tot echtscheiding hebben gevoerd. In de loop van dergelijke procedures komen immers, zoals reeds gezegd, vaak gegevens aan het licht die ook de eiser in een kwalijk daglicht stellen, zoals pogingen tot het omkopen van getuigen⁵⁷, de voortdurende provocatie van de partner⁵⁸ of verborgen buitenechtelijke zwangerschappen⁵⁹. Maar niet alleen een tekortschietende bewijsvoering en wederzijdse schulden vormen de aanleiding om de eis te verwerpen wanneer de verweerder zich zeer weerbarstig opstelt tegen de vraag tot echtscheiding. Wanneer blijkt dat de betrokkenheid tussen man en vrouw nog groot is, alle ontsporingen van het echtelijke leven ten spijt, weigert de rechtbank soms letterlijk en figuurlijk om de knoop door te hakken. Dit is tevens een weigering om het licht op groen te zetten voor de echtscheiding wanneer de huwelijksontbinding nog niet door alle betrokkenen als een vaststaand sociaal feit wordt erkend. De magistratuur is zich dan tijdens de beslissende openbare terechtzitting plots weer bewust van het primaat van de verzoening dat de vraag tot echtscheiding steeds als een schaduw begeleidt.⁶⁰ Na een soms twee jaar lang durende en hardnekkige juridische strijd tussen man en vrouw, waarbij ook vrienden, familieleden en bekenden zijn betrokken geraakt via het getuigenverhoor, komt de rechtbank tot de conclusie dat het huwelijksleven voor de echtgenoten verre van ondraaglijk is. Integendeel, de magistraten menen uit het verloop van de procedure op te maken dat man en vrouw nog steeds blij geven van affectie voor elkaar en dat ze de huwelijksplichten indachtig een volgens de vigerende normen bevredigend huwelijk kunnen verderzetten:

“Le caractère irréparable des conséquences du divorce autorise à ne l’admettre qu’avec la plus grande circonspection et seulement lorsqu’il est dûment établi que la vie commune est devenue dangereuse ou insupportable pour l’époux demandeur;

⁵⁴. RBn, EA BRUG B, VON 12 oktober 1898.

⁵⁵. RBn, EA BRUG B, VON 23 juli 1912 en 9 december 1912.

⁵⁶. RBn, EA BRUG B, VON 12 maart 1895.

⁵⁷. RBn, EA BRUG B, VON 27 februari 1893.

⁵⁸. RBn, EA BRUG B, VON 29 februari 1892.

⁵⁹. RBn, EA BRUG B, VON 20 november 1912.

⁶⁰. RBn, EA BRUG B, VON 3 december 1879; 25 maart 1889; 20 juli 1903; 22 juli 1903 en 20 november 1912.

(...) Bien que les enquêtes aient établi à la charge du défendeur quelques faits regrettables, il n'en est point résulté la preuve que la vie commune soit devenue impossible pour la demanderesse, que bien au contraire, l'âge de deux époux, l'incontestable affection dont ils ont toujours fait preuve, le repentir du défendeur, autorisent à croire que les faits établis à sa charge ne se renouvelleront plus et que le procès actuel aura été pour lui un salutaire avertissement (...). Les deux époux sauront désormais se soustraire à certains influences qui paraissent avoir causé ou envenimé leur passagère désunion."⁶¹

"Attendu qu'il paraît résulter de l'ensemble des enquêtes que si le demandeur est d'un caractère violent, la défenderesse a un naturel difficile et emporté; Mais que si à ce point de vue elle a eu à certaines époques de la vie commune des torts, atténués vraisemblablement par ceux de son mari, ces torts ne dépassent pas ceux qui à des degrés différents se rencontrent dans beaucoup d'unions et dont le support mutuel rentre dans les devoirs de la vie conjugale prescrits par l'article 212 du Code Civil."⁶²

Wat te denken van deze paradoxaal klinkende juridische uitspraken? Man en vrouw krijgen, na het voeren van een lange en kostelijke publieke strijd om de ontbinding van het huwelijk, de opdracht weer samen te gaan leven. Ze worden aangemoedigd het echtelijk leven weer te hervatten, alsof het verloop van de juridische echtscheidingsprocedure slechts een onbelangrijk intermezzo te midden van andere huwelijksperikelen vormt. Dat het rechtsverloop de conflicten tussen de echtgenoten wellicht nog verscherpt en alleszins publiek zichtbaar heeft gemaakt, doet voor de rechtbank niet ter zake. Het feit van de juridische interventie zelf wordt niet erkend. Hier toont zich ten sterkste de kloof tussen juridische rationaliteit en alledaags leven. Voor de magistraat is er geen sprake van paradoxen: slechts welbepaalde, in het verzoekschrift vermelde feiten dienen door hem in acht genomen te worden en het verloop van de echtscheidingsprocedure valt daar per definitie buiten. De feiten dienen bovendien de schuld van de verweerder onmiskenbaar aan te tonen zonet neemt de rechtbank hem én het bedreigde huwelijk in bescherming door de gevraagde toestemming tot echtscheiding te weigeren. In tegenstelling tot Asmodee, wiens bezigheden in het teken staan van de ondermijning van het huwelijk, legt de negentiende-eeuwse magistraat zich in de juridische praktijk voor alles toe op de verzoening der echtgenoten, op het wantrouwen jegens hun vraag tot echtscheiding, op de bescherming van het instituut van het huwelijk. De echtgenoten rest de keuze om zich neer te

^{61.} RBn, EA BRUG B, VON 3 december 1879.

^{62.} RBn, EA BRUG B, VON 22 juli 1903.

leggen bij zijn beslissing, dan wel om een nieuw verzoekschrift in te dienen waarin al wat plaatsgreep tijdens de vorige echtscheidingsprocedure wél als een beledigend feit kan verschijnen...

BESLUIT

Elk juridisch document werpt licht op de confrontatie tussen de logische orde van het recht en de wanorde van het alledaagse leven, op het samentreffen van al dan niet aanvaarde – maar alleszins rechtsgeldige – normen met particuliere omstandigheden en situaties. Tijdens de negentiende-eeuwse echtscheidingsprocedure is het de sociaal hooggewaardeerde huwelijksband die op het spel staat. Voor de mannen en vrouwen die het echtelijk leven niet langer draaglijk achten behoort de echtscheiding op grond van bepaalde oorzaak tot één van de vele mogelijkheden om zich (definitief) vrij te maken van de partner. Maar deze mogelijkheid is weinig aantrekkelijk want sociaal onwenselijk en een bron van afkeuring. In het negentiende-eeuwse katholieke Brugge richten dan ook slechts weinigen zich tot de rechtbank met het verzoek om toestemming tot echtscheiding en binnen de kleine groep die de stap wel zet, komen velen al snel terug op hun beslissing. Cijfermatig bekeken mag het fenomeen van de echtscheiding in deze periode dan een marginaal verschijnsel zijn, in de sociale verbeelding neemt het een zeer belangrijke plaats in. Zal de echtscheiding in laatste instantie leiden tot de bescherming of de ondermijning van het huwelijk? Wat moet gevaarlijker heten, het volstrekt negeren van echtelijke wantoestanden dan wel de juridische erkenning ervan? Hoe dan ook zal aan het licht komen dat het alledaagse huwelijksleven een wansmakelijke karikatuur kan zijn van het ideaal van het Huwelijk, dat de hoeksteen van de samenleving niet altijd even mooi en sterk is, dat het vastleggen van de rechten en plichten van de echtgenoten niet volstaat om het alledaagse echtelijke leven in goede banen te leiden.

De echtscheiding moet tegelijk het Huwelijk en de publieke orde beschermen. In de loop van de zware echtscheidingsprocedure – die in eerste instantie gericht is op de verzoening en vervolgens op de verhulling van de feiten – dient de wirwar van alledaagse handelingen en feiten zich in te schrijven in het juridisch discours met haar rationele logica. Om tot een hanteerbaar probleem te komen beperkt de rechtbank de juridische strijd tot de feiten waarvan het verzoekschrift melding maakt. Om pijnlijke want als schandelijk ervaren situaties te omzeilen, beslist ze welke feiten al dan niet bewezen mogen worden. Tegenover deze juridisering van de sociale feitelijkheid staan de tactieken die de scheidende mannen en vrouwen hanteren om de procedure discreet en dus vlot te laten verlopen: het afzien van verweer, het bewijs via legitieme geschreven documenten. Deze tactieken wekken een oppervlakkige

schijn van beheersbaarheid. Ze verdoezelen vooral de fundamentele onmacht van het recht wanneer het intervenueert in intieme relaties. Dat de alledaagse gebeurtenissen zich meestal niet causaal laten ordenen en noch eenduidig toe te schrijven zijn aan één van beide echtgenoten blijkt vooral wanneer één van beide partners zich verzet tegen de echtscheiding en actief verweer biedt. Zoals het recht, alle echtelijke rechten en plichten ten spijt, niet kan voorkomen dat echtelijke onenigheden uit de hand lopen, zo staat ook de rechtbank machte-loos als het gaat om de daadwerkelijke oplossing ervan. Haar rest slechts het vellen van het oordeel: man en vrouw aan te manen om het echtelijk leven te hervatten of toestemming te geven voor de ontbinding van de echt.

BIBLIOGRAFIE

ALTER (G.C.), *The influence of social stratification on marriage in nineteenth century Europe: Verviers, Belgium, 1844-1845*, Pennsylvania, 1978.

ARNAULD-DUC (N.), "De tegenstrijdigheden van het recht", in: G. FRAISE en M. PERROT (red.), *Geschiedenis van de vrouw. Deel 3: De negentiende eeuw*, Amsterdam, 1992.

BEAUTHIER (R.), "La paix des familles, le secret intérieur des ménages et les regards de la Justice. Causes de divorce et relations personnelles entre époux en Belgique et en France au XIXe siècle", *Revue Interdisciplinaire d'Etudes Juridiques*, 1992, 28, pp. 57-72.

BOURDIEU (P.), *La distinction. Critique sociale du jugement*, Parijs, 1979.

BRAUN (M.), *De prijs van de liefde. De eerste feministische golf, het huwelijksrecht en de vaderlandse geschiedenis*, Amsterdam, 1992.

BRISAU (D.J.), *Manuel d'histoire du droit privé*, Parijs, 1935.

CARLIER (A.), *Pourquoi et comment on divorce. Sommaire de la législation belge*, Charleroi, 1923.

CLOET (M.) e.a., *Het bisdom Brugge (1559-1984). Bisschoppen, priesters, gelovigen*, Brugge, 1984.

CLOET (M.) e.a., *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991.

COPLEY (A.), *Sexual Moralities in France 1780-1980. New ideas on the Family, Divorce and Homosexuality*, Londen, 1992.

DE CERTEAU (M.), *L'invention du quotidien. 1. Arts de faire*, Parijs, 1980.

FARGE (A.), *Le goût de l'archive*, Parijs, 1989.

FOUCAULT (M.), *De wil tot weten. Geschiedenis van de seksualiteit I*, Nijmegen, 1984.

GERARD (P.), *Du divorce pour cause déterminée et des mesures provisoires. Manuel du plaideur*, Brussel, 1917.

HOLTHOEFER (E.), "Belgiën" in H. COING (red.), *Handbuch der Quellen und Literatur der Neuern Europäischen Privatrechtsgeschichte*, deel 3, München, 1982.

JAMAR (L.), MARCOTTY (G.) en WALLEFFE (F.), *Répertoire décennal de la jurisprudence belge, contenant l'analyse de toutes les décisions rendues en Belgique depuis 1900 jusqu'à 1909 inclusivement en matière civile, commerciale, criminelle, de droit public et administratif*, deel 2, Brussel, 1912.

KINON (V.), *Commentaire du loi du 11 février 1905 modifiant la procédure en matière de divorce*, Brussel, 1908.

LAURENT (F.), *Avant-projet de revision du Code Civil*, deel 2, Brussel, 1883.

- LEDEGANCK (C.), *Het Burgerlijk Wetboek, uit het Fransch vertaald en beknoptelyk uitgelegd, met byvoeging der aen hetzelfde toegebragte wyzigingen voor België*, Gent, 1849.
- LEFEBVRE (P.), *Du divorce*, Parijs, 1880.
- LESAGE (A.-R.), *Le diable boiteux*, Texte de la deuxième édition avec les variantes de l'édition originale et du remaniement de 1726, précédé d'une étude de bibliographie matérielle par Roger Laufer, Parijs, 1970.
- LOCRE (M.), *Législation civile, commerciale et criminelle*, deel 2, Brussel, 1836.
- LOTTIN (A.), MACHUELLE (J.R.), MALOLEPSY (S.), PASQUIER (K.) en SAVELON (G.), *La désunion du couple sous l'Ancien Régime. L'exemple du Nord*, Parijs, 1975.
- MUYS (E.), *Vrouw en (echt)scheiding in de 19e-20e eeuw. Een socio-juridische studie, met raadpleging van (echt)scheidingsprocesdossiers*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Gent, 1994.
- NIORT (J.), "Droit, idéologie et politique dans le code civil français en 1804", *Revue interdisciplinaire d'études juridiques*, 1992, 28, pp. 85-109.
- OST (F.) en VAN DE KERCKHOVE (M.), *Bonnes moeurs, discours pénal et rationalité juridique. Essai d'analyse critique*, Brussel, 1981.
- PASQUIER (A.), *La réforme du divorce et de la séparation de corps*, Brussel, 1931.
- PASQUIER (A.), *Drames conjugaux et divorce*, Brussel, s.d.
- PIERARD (A.), *Divorce et séparation de corps. Traité théorique et pratique suivant la législation, la doctrine et la jurisprudence Belges et Françaises et le droit international*, drie delen, Brussel, 1927.
- PHILLIPS (R.), *Putting Asunder. A History of Divorce in Western Society*, Cambridge, 1988.
- REDDY (W.M.), "Marriage, Honor and the Public Sphere in Postrevolutionary France: Séparations de Corps, 1815-1848", *Journal of Modern History*, september 1993, pp. 450-458.
- ROMBAUTS (W.), *Het paasverzuim in het bisdom Brugge (1840-1911)*, Leuven, 1971.
- ROMMENS (J.), *Huiswet. De persoonlijke familiebetrekkingen volgens het Burgerlijk Wetboek, beknopt en ten gerieve van een ieder beschreven*, Gent, 1893.
- RONSENS (F.), *Les divorciaires. Affrontements politiques et conceptions du mariage dans la France du XIXe siècle*, Aubier, 1992.
- SOUDAN (F.) "La loi du 11 février 1905 modifiant la procédure en matière de divorce", *Revue catholique de droit*, 8, 1905-1906, pp. 198-204
- STONE (L.), *Uncertain Unions & Broken Lives. Marriage and Divorce in England 1660-1857*. Oxford, 1995.
- THERY (I.) en BIET (C.), *La famille, la loi, l'Etat, de la Révolution au Code Civil. Colloque, Paris 14-15 décembre 1989*, Parijs, 1989.
- TREILHARD (M.), "Exposé des motifs, Séance du corps législatif du 30 ventôse an XI (21 maart 1803)", in M. LOCRE, *Législation civile, commerciale et criminelle*, deel 2, Brussel, 1836.
- TYLER-MAY (E.), *Great Expectations. Marriage and Divorce in Post-Victorian America*, Londen, 1980.
- VAN BIERVLIET (J.), "L'interprétation belge du Code civil", in: *Le Code civil. 1804-1904. Livre du Centenaire du Code civil*, Parijs, 1904.
- VAN EENOO (R.), *Een bijdrage tot de geschiedenis der arbeidersbeweging te Brugge (1864-1914)*, Leuven, 1959.
- VAN HOUTTE (J.), "Overzicht over de statistieken inzake echtscheiding en scheiding van tafel en bed", *Bevolking en Gezin*, 1956, pp. 63-101.
- VAN POPPEL (F.), *Trouwen in Nederland. Een historisch-demografische studie van de 19e en vroege 20e eeuw*, Wageningen, 1992.
- WILLEQUET (E.), *Du divorce, commentaire du titre VI du Code Civil augmenté de la conférence du titre avec le Code Civil Hollandais*, Gent, 1856.
- WINTEIN (R.), *Sociografische analyse van de huwelijksverbreking te Gent en Brugge, late 18e-19e eeuw*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling), Gent, 1983.

AFKORTINGEN

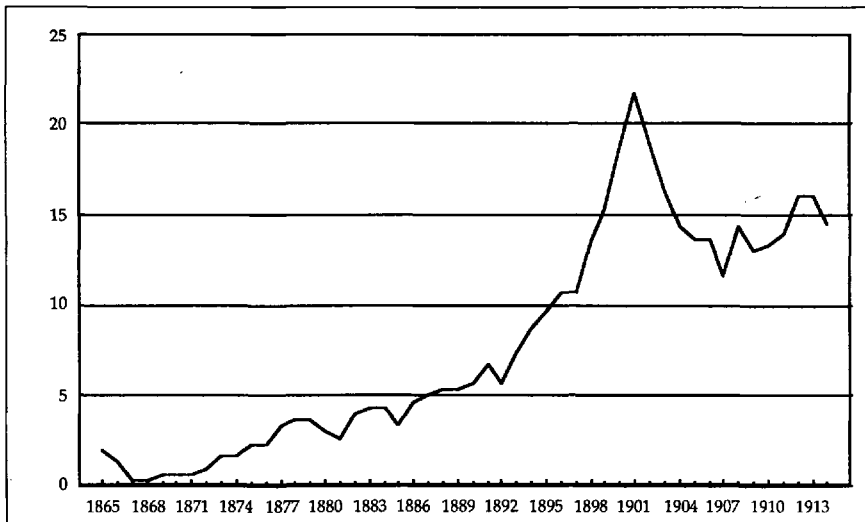
A.C.	absolute cijfers
B.S.	Belgisch Staatsblad
B.W.	Burgerlijk Wetboek
EA BRUG B	Rechtbank van eerste aanleg te Brugge, burgerlijke rechtbank.
RBn	Rijksarchief te Beveren
VERH	reeks "Processen-verbaal van ter zitting gehouden getuigenverhoren"
VERZ	reeks "Vonnissen op verzoekschrift in verband met echtscheiding om welbepaalde redenen"
VON	reeks "Zittingsbladen"

APPENDIX

TABEL 1 ABSOLUUT AANTAL ECHTSCHIEDINGSVERZOEKEN PER JAAR, BRUGGE, 1865-1914

<i>jaar</i>	<i>frq</i>	<i>jaar</i>	<i>frq</i>	<i>jaar</i>	<i>frq</i>	<i>jaar</i>	<i>frq</i>	<i>jaar</i>	<i>frq</i>
1865	3	1875	1	1885	4	1895	11	1905	19
1866	1	1876	4	1886	3	1896	7	1906	9
1867	0	1877	2	1887	7	1897	14	1907	13
1868	0	1878	4	1888	5	1898	11	1908	13
1869	1	1879	5	1889	4	1899	16	1909	17
1870	1	1880	2	1890	7	1900	19	1910	9
1871	0	1881	2	1891	6	1901	21	1911	14
1872	1	1882	4	1892	7	1902	25	1912	19
1873	2	1883	6	1893	4	1903	11	1913	15
1874	2	1884	3	1894	11	1904	13	1914	14

AFBEELDING 1 VOORTSCHRIJDENDE GEMIDDELTE WAARDE PER DRIE JAAR VAN HET AANTAL ECHTSCHIEDINGSVERZOEKEN, BRUGGE, 1865-1914.

TABEL 2 ECHTSCHIEDINGSFREQUENTIE PER 1 MILJOEN INWONERS EN PER DUIZEND HUWELIJKEN. BELGIË, 1865-1914, JAARGEMIDDELDEN

<i>periode</i>	<i>per 1 000 000 inwoners</i>	<i>per 1 000 huwelijken</i>
1881-1885	38.00	5.92
1886-1890	56.02	7.91
1891-1895	73.69	9.74
1896-1900	95.66	11.51
1901-1905	117.13	14.52
1906-1910	121.68	15.42
1911-1913	151.85	18.97
1931-1936	307.92	39.73
1937-1939	395.04	54.06

Bron: Ministerie van Binnenlandse Zaken, Centrale dienst voor de statistiek, Demografie van België van 1921 tot 1939, Brussel, 1944, p. 75.

TABEL 3 ABSOLUUT AANTAL ECHTSCHIEDINGEN PER PROVINCIE EN VOOR HET RIJK IN BELGIË, 1840-1910, IN JAARGEMIDDELDEN

<i>provincie</i>	1840	1841-1850	1851-1860	1861-1870	1871-1880	1881-1890	1891-1900	1901-1910
Antwerpen	2	1.3	2.5	3.5	7.5	21.3	46.2	82.4
Brabant	10	10.9	22.4	32.3	67.4	135.5	231.4	335.4
West-Vlaand.	-	0.5	1.2	1.4	2.6	5.5	14.7	17.7
Oost-Vlaand.	2	1.4	3.0	3.5	7.1	15.4	39.1	69.2
Henegouwen	5	1.2	3.3	6.8	14.0	36.3	93.5	168.5
Luik	6	6.1	7.1	13.5	26.0	51.8	101.7	159.3
Limburg	-	0.3	0.2	0.3	0.2	1.4	1.1	1.3
Luxemburg	-	-	0.3	0.5	1.1	2.3	6.0	6.0
Namen	1	0.7	1.2	3.4	4.6	7.0	14.5	17.2
België	26	22.4	41.2	65.2	130.5	276.5	548.5	857.0

Bron: Annuaire statistique de la Belgique, 1870 tot 1905.

On ne se jouera pas du divorce!

Le divorce au XIXe siècle à la lumière de la pratique à Bruges, 1865-1914

CARINE MEULDERS et KOEN MATTHIJS

RÉSUMÉ

Pendant les années 1865-1914, la législation sur le divorce est un des chapitres les plus controversés du Code Civil. Le législateur reconnaît, certes, la nécessité du divorce, mais il redoute simultanément l'abus de droit et son corollaire, la dévalorisation sociale du mariage. Cette ambivalence marque non seulement les textes légaux, mais aussi la procédure et la pratique en matière de divorce. En effet, le droit apparaît ici d'abord comme une stratégie visant à protéger et à sauvegarder la vénérable institution du Mariage. Une ferme volonté de réconcilier les époux et de masquer les difficultés conjugales imprègne la procédure prescrite. La même réticence mentale envers le divorce caractérise le comportement du groupe très restreint – selon les critères actuels – d'hommes et de femmes qui, à Bruges, introduisent une demande en divorce entre 1865 et 1914. Un bon quart interrompt sans souffler mot la procédure entamée et choisit de ne pas dissoudre le mariage.

Si le but premier de la magistrature vise la réconciliation, celle-ci est tenue, aux termes de la loi, d'autoriser le divorce si nécessaire, en vue d'empêcher que des différends privés violents et prolongés ne nuisent à l'ordre public. En outre, la magistrature hésite entre une "volonté de savoir" et une "volonté de masquer". En établissant les faits qui doivent permettre de désigner le coupable, le prétoire ne peut lui-même s'abaisser, devenant la scène où s'exhibe le scandale. Aussi, de nombreux conjoints utilisent, de manière tactique et avec succès, toutes sortes de documents officiels durant la procédure de divorce. Les preuves écrites légitimes affirment l'effectivité sociale des difficultés conjugales et il faut seulement les confirmer juridiquement. Si de telles preuves écrites manquent, tandis que les époux s'affrontent vivement via l'audition de témoins, alors le tribunal tient souvent des choses sûres pour incertaines: il protège le lien du mariage, autant que le conjoint qui s'oppose à sa dissolution.

On ne se jouera pas du divorce!

Divorce in the nineteenth century in the light of divorce cases in Bruges,
1865-1914

CARINE MEULDERS and KOEN MATTHIJS

SUMMARY

During the period of 1865-1914 divorce legislation was one of the most contested sections of the Civil Code. The legislator did recognize the necessity of the divorce but, at the same time, feared the possible abuse of the law and the social depreciation of marriage connected with it. Such ambivalence not only left its mark on legislation but also on the legal procedure and the practice of divorce. Because the law first appears as a strategy to preserve and protect the highly-valued institution of marriage. A strong desire for reconciliation of the spouses and the masking over of marital difficulties earmarked the prescribed procedure. Mental resistance to divorce characterized the behavior of the – according to today's standards very limited – group of men and women who petitioned for divorce in Bruges between 1865 and 1914. More than a quarter quietly stopped the procedure already set in motion and chose not to dissolve the marriage.

Reconciliation was then the main aim of the judiciary, so it necessarily had to, according to the legislator, give its consent to the divorce in order to avoid that escalating and persistent private disputes would undermine public order. The judiciary wavered between a 'desire to know' and a 'desire to conceal'. To prove the facts that were to indicate the guilty party, the court was not allowed degenerate into a stage for scandal. Many spouses also made use of all kinds of official documents, tactically and successfully, during the divorce procedure. The legitimate documentary evidence attested to the social facts of the marital difficulties and only needed to be legally confirmed. If such documentary evidence was lacking while the couple heatedly fought each other through the examination of the witnesses then the court would often take the safe side: it preserved the marriage as well as the partner who resisted its dissolution.